

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Peter Benda

Štvrté Rakúsko-uhorské hospodárske vyrovnanie

Fourth Austro-Hungarian economic compromise

Pod'akovanie:

Ďakujem prof. PhDr. Jan Županičovi, Ph.D. za vedenie práce a cenné podnety, ktoré mi poskytoval po dobu spracovania témy.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracoval samostatne, že som riadne citoval všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 7.5. 2014

.....

Peter Benda

Abstrakt:

Práca sleduje priebeh rokovaní o uzatvorení štvrtého Rakúsko-uhorského hospodárskeho vyrovnania na vládnej a parlamentnej úrovni v rokoch 1895-1899. Zaoberá sa predovšetkým ich dopadmi na domácu predlitavskú (rakúsku) a uhorskú politickú scénu, ako aj na vzťahy medzi oboma časťami habsburskej monarchie. Snaží sa o vymedzenie a stručný popis jednotlivých sporných otázok a tiež dôvodov prečo napokon došlo ku krachu jednaní a neuzatvoreniu riadneho hospodárskeho vyrovnania.

Abstract:

This thesis follows the course of negotiations regarding the fourth Austro-Hungarian economic compromise on governmental and parliamentary level during years 1895-1899. It mainly deals with their impact on domestic politics in Cisleithania (Austria) and Hungary, as well as on relations between the two parts of the Habsburg monarchy. It seeks to define and briefly describe disputed issues and reasons why negotiations ultimately failed and the economic compromise wasn't done the regular way.

Kľúčové slová:

Rakúsko-Uhorsko, vyrovnanie, rokovania, dualizmus, kríza

Keywords:

Austria-Hungary, compromise, negotiations, dualism, crisis

Obsah

1. Úvod	7
2. Rakúsko-Uhorské vyrovnanie 1867	11
Štátoprávne.....	11
Hospodárske vyrovnanie.....	13
3. Všeobecná vnútropolitická situácia v druhej polovici 19. storočia.....	15
Uhorsko.....	15
Predlitavsko.....	17
4. Druhé hospodárske vyrovnanie	20
Východiskové pozície	20
Banková otázka	20
Colný a obchodný spolok.....	21
Kvóta.....	22
Jednania.....	22
Dohoda a schválenie v parlamentoch.....	23
5. Tretie hospodárske vyrovnanie.....	25
6. Štvrté hospodárske vyrovnanie.....	26
Politická situácia v 90. rokoch 19. storočia.....	26
Plány a požiadavky	27
Nepriame dane	27
Banka	28
Verejnosť.....	28
Medzivládne jednania	30
Colný a obchodný spolok.....	31
Banka	32
Výpoveď	35
Kvóta.....	36
Rokovania kvótových deputácií.....	36

Medzivládne rokovania o kvóte	38
Vyrovnanie v ríšskej rade – rok 1897	40
Vyrovnanie za vlády P. Gautscha	43
Koniec Badeniho vlády	43
Vyrovnanie a §14. Provizórium	43
Rokovania o vyrovnaní medzi vládami Thuna a Bánffyho.....	46
Nástup vlády Františka Thuna	46
Prvé stretnutia	47
Jednania v Ischli.....	48
Dohoda.....	49
Návrat vyrovnanania do ríšskej rady – jeseň 1898	51
Rokovania medzi vládami Thuna a Szélla	53
Nástup vlády K. Szélla.....	53
Dohody – dlhodobé vyrovnanie prostredníctvom §14	53
Vyrovnanie za prechodných kabinetov Claryho-Aldringena a Witteka	56
7. Záver.....	57
8. Zoznam prameňov a literatúry.....	60
Vydané pramene	60
Literatúra.....	60

1. Úvod

Po relatívne pokojnom desaťročí priniesli 60. roky pre podunajskú monarchiu množstvo zásadných zmien, či už sa jedná o vytlačenie z talianskeho a nemeckého priestoru v zahraničnej politike, alebo pretvorenie správy ríše zavedením parlamentarizmu a Rakúsko-uhorským vyrovnaním. Vyrovnanie v podstate obnovilo zvláštne postavenie Uhorska v monarchii. Viedeň sa síce úplne kontroly nevzdala, vo väčšine záležitostí týkajúcich sa vnútornej správy ale mala uhorská, nacionálne maďarská, vláda pomerne voľnú ruku. V kontraste s navonok jednotným Uhorskom stála spleť rôznych krajín tvoriacich takzvané Predlitavsko. Minimálne v prvom desaťročí po vyrovaní v ňom získali prevahu nemeckí liberálni politici a silné postavenie si v ňom držali aj neskôr. Pokúšali sa, keďže to nevyšlo s celou ríšou, aspoň z tohto zvyšku vytvoriť jednotný centralizovaný štát a minimálne udržať status quo vo vzťahu k Uhorsku. To prirodzene viedlo ku konfliktom so zástancami iných názorov na formu ríše (centralizácia, federalizmus) a tiež s domnelými aj reálnymi snahami zo strany Uhorska o ďalšie uvoľnenie väzieb.

Uhorsku a predovšetkým uhorskej vláde v tomto systéme nepripadla príliš vďačná úloha. Zástupcovia nemaďarských národov boli z politiky prakticky vytlačení a tak sa síce krajina vyhla rozsiahlym sporom a nepokojom bežným v Predlitavsku, o to dôležitejšia ale bola vo vnútornej politike otázka vzťahov so zvyškom ríše. Na jednej strane tak bola vláda pod tlakom nie príliš početného voličstva na zvýšenie samostatnosti a neustálym drobnohlľadom či nedochádzalo k porušovaniu uhorských „národných“ záujmov, na strane druhej sa stále jednalo o kabinet menovaný a zodpovedajúci sa panovníkovi a teda bez možnosti vykonávať zásadné zmeny. O určité niekedy viac, niekedy menej praktické zmeny v spoločných záležitostiach sa snažili prakticky všetky vlády a narážali pri tom na rôzne silný odpor zo strany Viedne. Najsilnejšie bývali spory o armádne otázky, kde sa uhorské požiadavky často nezlučovali s predstavami panovníka, v oblasti hospodárskej zase panovala pravidelnosť problémov vďaka nutnosti uzatvoriť každých desať rokov tzv. hospodárske vyrovnanie. Práve hospodárskymi vyrovnaniami, t. j. dohodami medzi Predlitavskom a Uhorskom o jednotnom colnom území, rozdelení spoločných nákladov (armáda a zahraničná politika) a iných hospodárskych opatreniach sa bude zaoberať táto práca. Štvrté hospodárske vyrovnanie malo pôvodne byť uzatvorené na obdobie rokov 1898-1907. Spočiatku nič nenasvedčovalo komplikáciám – v oboch častiach ríše mali vlády

Bánffyho a Badeniho relatívne stabilnú pozíciu, jednaná začali včas, už v druhej polovici roku 1895. Prvé problémy prišli nasledujúci rok kvôli nezhodám na vládnej úrovni, v roku 1897 potom definitívne nádej na štandardné hospodárske vyrovnanie pochovalo vypuknutie sporu o Badeniho jazykové nariadenia a z neho vyplývajúce ochromenie činnosti predlitavskej ríšskej rady. Nasledujúce roky sa potom niesli v znamení striedania vlád vo Viedni aj Budapešti a hľadania nových ciest ako aspoň provizórne udržať hospodársku jednotu monarchie dokým sa situácia neupokojí. Koniec krízy však bol v nedohľadne, naopak dosiahla nový vrchol keď sa v roku 1903 k nedokončenému vyrovnaniu a nepokojným parlamentným pomerom pridal aj spor nové uhorské požiadavky v oblasti armády. K určitému upokojeniu a riadnemu hospodárskemu vyrovnaniu napokon došlo až v roku 1907.

Jadrom práce je dianie v rokoch 1895 (začiatok jednaní) až 1899 kedy vlády Szélla a Thuna pre bezvýhodnosť situácie dospeli k rozhodnutiu opustiť dovtedajšiu prax krátkych pol- až jednoročných provizórií a prejsť k provizóriu dlhodobému. Táto cesta, aj keď stojí tak trochu v tieni v tom istom čase prebiehajúcich a sporov o jazykové nariadenia, predstavuje nepochybne zaujímavú kapitolu rakúsko-uhorských vzťahov. Predovšetkým pritom pôjde o vyrovnanie a jednania o ňom na domácej politickej scéne – formovanie konečnej podoby vyrovnania, kto patril medzi jeho odporcov, kto medzi zástancov a do akej miery išlo v tomto prípade o krach vyrovnania ako takého a nakoľko sa stalo len obeťou nepokojnej situácie v monarchii na prelome storočí. Nie je cieľom sa zaoberať zahraničnými pohľadmi či hospodárskymi dopadmi (ne)uzatvorenia vyrovnania, ani vyčísľovaním kto na koho doplácá a koľko prerobil – o to sa napokon pokúšali už súčasníci a o jednoznačných výsledkoch rozhodne nemožno hovoriť.

Rakúsko-Uhorské hospodárske vyrovnania nie sú príliš populárnou témou, no nemožno povedať, že by išlo o úplne neprebádanú oblasť. Pri písaní tejto práce som vychádzal predovšetkým z nedávno vydanéj monografie rakúskeho historika Anatola Schmied-Kowarzika, ktorá sa podrobne zaoberá prvými dvoma rokmi jednaní o štvrtom hospodárskom vyrovnaní predovšetkým na medzivládnej úrovni.¹ Do dnešného dňa sa jedná o najúplnejšie spracovanie tejto problematiky vychádzajúce z výskumu archívnych materiálov uložených vo Viedni a Budapešti. Vytknúť jej možno snád len niektoré závery v časti venovanej obštrukcii na ríšskej rade. Jednu kapitolu štvrtému

---

¹ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar? Die Verhandlungen zwischen Cisleithanien und Ungarn zum gescheiterten Wirtschaftsausgleich 1897*, Innsbruck, Wien, Bozen 2010.

vyrovnaní venoval vo svojej práci o rakúsko-maďarských vzťahoch Peter Haslinger.² Zamieriava sa viac na viditeľné časti procesu uzatvárania vyrovnania – atmosféru miléniových osláv, slovné prestrelky na pôde parlamentu aj v tlači. Podobne rozsiahly priestor dobovým sporom, predovšetkým výrokom známeho nepriateľa vyrovnania Karla Luegera, prenecháva aj Berthold Sutter, možno na škodu vecí.³

Z českej literatúry možno spomenúť dobové publikácie Kaizla⁴, Fiedlera⁵ a Riegera.⁶ Josef Kaizl, neskorší minister financií v Thunovej vláde, vo svojej brožúrke predstavuje okolnosti a podmienky prijatia prvého a druhého hospodárskeho vyrovnania. V historickom úvode potom Antonín Rezek popisuje vývoj od nástupu Habsburgovcov na český a uhorský trón po prvé vyrovnanie, prirodzene s miernym protiuhorským tónom. Podobne postupuje aj Rieger, aj keď sa venuje kratšiemu časovému obdobiu. Jedná sa o zaujímavý doklad českých (a predlitavských) politických názorov, kedy je na jednej strane dualizmus ostro kritizovaný, na strane druhej ale zároveň vyjadrovaný strach, že Uhorsko sa snaží o likvidáciu aj tejto krehkej väzby a úplnú nezávislosť. Faktograficky najbohatšia je Fiedlerova práca – nejde len o prostý popis samotných vyrovnaní, ale o rozsiahly súhrn všetkých spoločných hospodárskych záležitostí v rokoch 1878-1903 doplnený množstvom číselných údajov a tabuliek. Prirodzene však nemal prístup k zákulisným jednaniam medzi vládami a tak informácie o týchto vychádzajú predovšetkým z tlače a prejavov na ríšskej rade.

Ďalej boli použité vydané spomienky priamych účastníkov jednaní, ministrov Bilińského⁷ a Baernreithera⁸, či edícia listov a denníkových záznamov Josefa Kaizla.⁹ Biliński sa k obdobiu svojho pôsobenia vo vláde vyjadruje pomerne krátko pričom prevažuje snaha hľadať momenty kedy ho mal Badeni podviesť. Baernreither je vo svojich posmrtno vydaných zápiskoch len o málo podrobnejší a vypovedajú viac o jeho politických cieľoch vo vnútri Thunovej vlády než o jednaniach o vyrovnaní. Z prameňov možno ešte spomenúť edíciu protokolov zo zasadnutí spoločných

---

² Haslinger, P., Hundert Jahre Nachbarschaft : die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn : 1895-1994, Frankfurt am Main 1996.

³ Sutter, B., Ausgleichsverhandlungen, in: Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 : seine Grundlagen und Auswirkungen, München 1968.

⁴ Kaizl J., Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, 1886.

⁵ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, 1903.

⁶ Rieger B., O rakousko-uherském vyrovnání r. 1867 s přehledem vývoje do r. 1899, Praha 1903.

⁷ Biliński L., Wspomnienia i dokumenty, Warszawa 1924.

⁸ Baernreither J. M., Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen : Fragmente eines politischen Tagebuches 1897-1917; hrsg. v. Oskar Mitis, Wien 1938.

⁹ Kaizl J., Z mého života. III., Od vstupu Kaizlova do Národní strany svobodomyšlné až do jeho smrti ; vydal Zdeněk V. Tobolka, Praha 1914.

ministerských rád¹⁰, stenografické protokoly zo zasadnutí poslaneckej snemovne ríšskej rady¹¹ a výber z listov čelných predstaviteľov ústavoverného veľkostatku v Čechách.¹² Pokiaľ ide o všeobecné parlamentné a mimoparlamentné pomery v 90. rokoch 19. storočia opieral som sa hlavne o práce Lothara Höbelta¹³ zaoberajúcu sa rozličnými nemeckými skupinami na ríšskej rade a Otta Urbana¹⁴, ktorý zase zachytil pôsobenie staro- a mladočechov, ako aj všeobecný politický a spoločenský vývoj v Čechách. Pre Badeniho vládu konkrétne som využíval monografiu Waldemara Łazuga,¹⁵ u Thunovej vlády zase Jana Galandauera.¹⁶ Pre obdobie nepokojov po vydaní Badeniho jazykových nariadení je s určitými rezervami stále cenná práca Bertholda Suttera.¹⁷ Nepochybne zaujímavý dobový pohľad na činnosť ríšskej rady podáva Gustav Kolmer.¹⁸

---

¹⁰ Somogyi É., Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896-1907, Budapest 1991.

¹¹ Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates.

¹² Rutkowski E., Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie : unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes, München 1991.

¹³ Höbelt, L., Kornblume und Kaiseradler : die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1912, Wien, München, 1993.

¹⁴ Urban O., Česká společnost 1848-1918, Praha 1982.

¹⁵ Łazuga W., "Rządy polskie" w Austrii: gabinet Kazimierzą hr. Badeniego 1895-1897, Poznań 1991.

¹⁶ Galandauer J., František kníže Thun, Praha, Litomyšl 2007.

¹⁷ Sutter B., Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, 2 Bd., Graz-Köln 1960-1965.

¹⁸ Kolmer, G., Parlament und Verfassung im Österreich, Bd. 1-8, Wien, Leipzig 1902-1914.

2. Rakúsko-uhorské vyrovnanie 1867

Štátoprávne

Rakúsko–uhorské vyrovnanie bolo výsledkom niekoľkoročného vyjednávania medzi cisárom Františkom Jozefom, rakúskymi politikmi na jednej strane a zástupcami Uhorska na druhej, o novej podobe podunajskej monarchie. Dohody boli realizované v priebehu roku 1867 prijatím príslušných zákonov v Uhorsku (máj) a Rakúsku (december). V lete tiež prebehla korunovácia Františka Jozefa za uhorského kráľa. Rakúska ríšska rada okrem vyrovnania schválila aj novú, tzv. decembrovú ústavu, ktorá s malými zmenami platila až do zániku monarchie.

Vyrovnaním sa Rakúske cisárstvo premenilo na Rakúsko–Uhorsko. Skladalo sa z dvoch častí – Uhorského kráľovstva a Kráľovstiev a krajín na ríšskej rade zastúpených. Podľa rieky Litavy, ktorá ich symbolicky delila sa Uhorsko nazývalo aj Zalitavsko, Rakúsko bolo Predlitavskom. Tieto časti mali každá vlastný parlament aj vládu, v Predlitavsku navyše naďalej zasadali krajinské snemy. Obe polovice ríše si spravovali svoje záležitosti samostatne, okrem tých, ktoré boli vyrovnaním určené ako spoločné.

Napriek tomu, že predlitavský zákon upravujúci vzťahy s druhou časťou monarchie¹⁹ vychádzal zo skoršieho uhorského predpisu²⁰, tieto zákony si v mnohých smeroch protirečili a naopak niektoré otázky svorne ponechali nepovšimnuté. Obe polovice sa nevedeli zhodnúť ani na základnej otázke štátoprávneho usporiadania Rakúsko–Uhorska. Rakúsky pohľad vychádzal z názoru, že existoval a existuje centrálny štát, ktorý sa len rozhodol presunúť časť svojich právomocí na novovytvorené celky. Naopak Uhorsko akýkoľvek takýto štát odmietalo a trvalo na tom, že ide o dohodu dvoch suverénnych štátov, ktoré uznali takéto usporiadanie spoločných záležitostí za výhodné.²¹

Spoločné záležitosti Pred- a Zalitavska možno rozdeliť na:

1. vyplývajúce z pragmatickej sankcie – spoločná zahraničná politika, spoločné vojsko a výdavky na ne. Okrem spoločných financií, kde pomer, ktorým jednotlivé časti

---

¹⁹ Č. 146/1867 r. z. .

²⁰ Čl. XII/1867.

²¹ Riegr B., O rakousko-uherském vyrovnání r. 1867, s. 5-6.

prispievajú na ich úhradu (kvóta) platil len na desať rokov, boli upravené už v pôvodných zákonoch z roku 1867 a v zásade je ich usporiadanie nemenné.

2. záležitosti nevyplývajúce z pragmatickej sankcie, ktoré ale je výhodné upraviť dohodou. Sem patria hospodárske záležitosti, napríklad colný a obchodný spolok, daňová politika, menová politika, správa železníc medzi oboma časťami a iné. Tieto dohody sa mohli podľa potreby meniť, spomínaný colný a obchodný spolok sa uzatváral na dobu desiatich rokov. Obnova dohody o colnom a obchodnom spolku a určenie kvóty tvorilo základ takzvaného hospodárskeho vyrovnania. Jeho súčasťou mohli byť aj iné úpravy v hospodárskej oblasti.

Spoločná zahraničná politika sa vykonávala prostredníctvom spoločného ministerstva zahraničných vecí. Pôsobilo nezávisle na oboch poloviciach, iba pri niektorých medzinárodných zmluvách muselo tieto predkladať obom parlamentom na schválenie. Podobne na tom bola armáda. Tá sa na rozdiel od roku 1848 nedelila, ostala jednotná a podriadená panovníkovi, ktorý ju spravoval prostredníctvom spoločného ministerstva vojny. Niektoré záležitosti ako povoľovanie regrútov, dislokácia vojska, zákony o občianskom postavení vojakov ostali v kompetencii jednotlivých ríšskych polovíc. Tiež domobrana, jej organizácia a prípadné zvolanie podliehala príslušnému ministrovi obrany.²²

Spoločné finančné záležitosti boli v kompetencii spoločného ministerstva financií a delegácií. Mali za úlohu stanoviť a kontrolovať rozpočet na spoločné záležitosti, delegácie tiež mohli podávať dotazy na spoločných ministrov, prípadne ich volať k zodpovednosti. Podľa predlitavskej verzie zákona mali delegácie predstavovať zákonodarný zbor spoločného štátu, článok XII však výslovne odmietal spoločný parlament v akejkoľvek forme.²³ Členov delegácii vyberali každoročne parlamenty spomedzi svojich poslancov, 60 z každej polovice. 20 „delegátov“ pochádzalo z hornej snemovne, 40 z dolnej. V Uhorsku sa volilo z pléna, v Predlitavsku mala každá krajina pevne stanovený počet zástupcov. Pred- a Zalitavská delegácia jednali zásadne oddelene, medzi sebou komunikovali písomne. Stretnúť sa na spoločnom rokovaní mohli až keď dlhšiu dobu nevedeli dospieť k zhode.²⁴

---

²² Tobolka Z.V. (red.), Česká politika. II/1, s. 196-202.

²³ Riegr B., O rakousko-uherském vyrovnání r. 1867, s. 18.

²⁴ Tobolka Z.V. (red.), Česká politika. II/1, s. 208.

Podobným spôsobom prebiehali aj jednania o kvóte. Oba parlamenty volili 15-členné deputácie (päť z hornej komory, desať z dolnej), ktoré potom v spolupráci s vládami vypracovali návrh budúcej kvóty. Jednali rovnako predovšetkým písomne. Výsledný návrh potom predkladali vlády k schváleniu parlamentom, zvyčajne spolu s obnovením colného spolku a ostatnými predpismi tvoriacimi hospodárske vyrovnanie. V prípade, že sa deputácie nedohodli určil kvótu panovník. Podľa predlitavského zákona ale takto určená kvóta platila najviac jeden rok. Uhorský žiadne takéto obmedzenie nepozná. Reálne väčší problém ako provizórne určená kvóta predstavoval fakt, že ani jeden zo zákonov neurčoval na základe čoho sa má vypočítať. Spolu s faktom, že kvóta bola najviditeľnejšou časťou vyrovnania to spôsobovalo, že jednania o nej bývali dlhé a náročné.

Od roku 1851 tvorilo Rakúske cisárstvo jedno colné územie. Táto jednota mala byť zachovaná aj po jeho premene na Rakúsko – Uhorsko. Pri prechode tovaru cez hranice medzi Predlitavskom a Zalitavskom nemali byť vyberané žiadne clá ani poplatky a obe časti ríše mali vystupovať voči zahraničiu ako jeden celok. Colný spolok sa uzatváral na dobu desiatich rokov a mohol byť vypovedaný rok pred skončením platnosti. Ak nebol, predlžovala sa jeho platnosť automaticky o ďalších desať rokov. V praxi sa táto možnosť ale nevyužívala. Práve preto sa o Rakúsko – Uhorsku niekedy posmešne hovorilo ako o ríši na výpoveď.

Hospodárske vyrovnanie

Jednanie o prvom hospodárskom vyrovnaní medzi Rakúskom a Uhorskom sa rozbehlo už krátko po prijatí štátoprávneho vyrovnania v uhorskom sneme. V auguste sa prvýkrát zišli deputácie z oboch parlamentov. Sprvu nebolo jasné o čom presne sa malo jednať, Predlitavská chcela nielen určiť kvótu, ale aj rozdeliť štátny dlh.²⁵ Uhorskí predstavitelia zastávali názor, že dlh sa Uhorska netýka, keďže nemalo žiadny vplyv na jeho vznik. Boli ale ochotní prispievať Predlitavsku určitou sumou na jeho splácanie. V otázke kvóty panovala nejasnosť na základe čoho ju určiť. Rozdelenie nákladov v pomere 50:50 bolo odmietnuté pre menšiu hospodársku silu Uhorska. Zalitavská delegácia preto navrhla pomer 26:74 vychádzajúc pritom z platobnej sily Uhorska určenej na základe výnosov z nepriamych daní. Predlitavsko tento spôsob výpočtu odmietlo a navrhlo počítať aj s výnosmi z priamych daní. Podľa nich by Uhorsko platilo

---

²⁵ Kaizl J., Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, s. 34.

31% zo spoločných nákladov. Deputácie si v priebehu mesiaca na túto tému vymenili niekoľko listov. Na požiadanie uhorskej deputácie (kvôli otázke dlhu) vstúpili do vyrovnávacích jednaní aj vlády a po dohode predložili svoj návrh. Kvótu určili na pomer 70:30, uhorský podiel na dlhu na približne 23%.²⁶ Koncom septembra vládny návrh deputácie schválili, aj keď s výhradami. Predlitavská protestovala proti vydávaniu spoločného dlhu za čisto predlitavský, uhorská mala zase námietky voči kvóte. Napriek protestom a debatám na pôde ríšskej rady boli kvóta a ustanovenia o colnom a obchodnom spolku v decembri 1867 prijaté spolu so zvyškom vyrovnania a novou ústavou.

---

²⁶ Kaizl J., Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, s. 35.

3. Všeobecná vnútropolitická situácia v druhej polovici 19. storočia

Uhorsko

Hlavnou témou vnútornej politiky v Uhorsku bol vzťah k zvyšku monarchie – tzv. konštitučná otázka. Uhorský volebný systém zabezpečoval, že väčšinu poslancov tvorili šľachtici maďarskej národnosti. Nedelili ich zásadné národnostné, ekonomické alebo sociálne otázky, jednotlivé politické strany sa voči sebe vymedzovali práve na základe postoja ku konštitučnej otázke. V roku 1867 možno rozlíšiť tri základné smery.²⁷

Prvý predstavuje vládna, tzv. Deákova, strana. Väčšinu jej členov tvorili pôvodní zástancovia petičného smeru zo začiatku 60. rokov. Hlavnými osobnosťami boli ministerský predseda Gyula Andrássy a minister školstva József Eötvös. Ferenc Deák sám nezastával žiadny úrad, ale zachovával si výrazný vplyv na dianie v Uhorsku. Stav nastolený vyrovnaním považovali za konečný a nepovažovali za dôležité ho nejakým výrazne meniť.

Strana ľavého streda Kálmána Tiszu sa prezentovala ako tzv. lojálna opozícia. S vyrovnaním súhlasili, považovali ho ale len za východisko k ďalšiemu vylepšovaniu postavenia Uhorska. Svoje požiadavky (zrušenie spoločných ministerstiev a delegácii, samostatné uhorské vojsko, obchod a financie) publikovali v roku 1868 ako bihárske body.²⁸

Skupina politikov odmietala vyrovnanie úplne a žiadala návrat k stavu z roku 1848 (aprílové zákony), t. j. čistej personálnej únii. Zo zahraničia s nimi sympatizoval Lajos Kossuth, z domácich predstaviteľov možno spomenúť Dániel Irányiho, alebo Ödöna Kállaya.

Ako už bolo spomenuté, uhorský snem bol pomerne homogénny. Dôvodom boli jednak prísne kritériá volebného zákona, jednak spôsob akým boli reálne vykonávané. Uhorský volebný systém bol väčšinový – krajina bola rozdelená na obvody a kandidát, ktorý v danom obvode získal absolútnu väčšinu hlasov sa stal poslancom. Volebné právo mal každý bezúhonný muž starší ako 20 rokov pokiaľ nebol pod poručníckou, alebo zamestnaneckou mocou (sluhovia, učni), voliť ďalej nemohli ani príslušníci armády, colnej stráže, žandárstva a polície. Tiež platil majetkový (od roku 1874 daňový) cenzus,

²⁷ Kontler L., Dějiny Maďarska, s. 258.

²⁸ Tamže, s. 259.

prípadne vzdelanostný t. j. osoby so stredo- a vysokoškolským vzdelaním mali oprávnenie voliť. Celkovo tak počas celej doby existencie dualistickej monarchie malo volebné právo zhruba 6% obyvateľov Uhorska.²⁹

Volebná prax samotná potom zabezpečovala priaznivé zloženie snemu pre vládnu stranu – od roku 1875 prehrala len jedny voľby. Možností na ovplyvňovanie bolo mnoho.³⁰ Jednak išlo o účelové rozvrhnutie volebných obvodov bez ohľadu na počty oprávnených voličov, ďalej vyškrtnutie zo zoznamu voličov pre údajné nesplnenie daňového cenzu, v nemaďarských oblastiach zase dochádzalo k „nedorozumeniam“ medzi volebnou komisiou – volilo sa verejne – a voličom následkom čoho býval hlas označený ako neplatný. Volebné kampane boli búrlivé a vyžadovali nemalé množstvo finančných prostriedkov. Časté bolo kupovanie hlasov, či odvoz a pohostenie voliča na náklady kandidátov. Vláda využívala na agitáciu služby nižších úradníkov, rovnako tak aj žandárov na zastrašenie opozičných kandidátov a voličov – známe sú v tomto ohľade tzv. krvavé voľby v roku 1896. Nie každý opozičný kandidát mal dostatok vôle a prostriedkov aby čelil realite uhorských volieb a hlavne strany nemaďarských národov sa tak často uchýľovali k pasivite.

Uhorsko sa prijatím národnostného zákona z roku 1868 vydalo na cestu budovania jednotného štátu s jednotným uhorským (jazykovo maďarským) národom. Istú výnimku v tomto smere predstavovalo Chorvátsko. Uhorsko-chorvátske vyrovnanie prijaté v tom istom roku mu priznávalo čiastočnú samosprávu. Jeho vplyv na celouhorskej úrovni bol ale minimálny, do uhorského snemu vysielali 42 poslancov, v uhorskej delegácii mali 6 miest. Ich prípadné prehlasovanie nepredstavovalo najmenší problém.³¹

Prvá polovica 70. rokov sa niesla v znamení postupného úpadku Deákovej strany. V roku 1871 prišla o zosnulého Eötvösa a ministerského predsedu Andrásyho (stal sa ministrom zahraničných vecí). Hlavne druhého menovaného sa im nedarilo nahradiť, na čele vlády sa v krátkych intervaloch striedali slabé postavy známe hlavne korupčnými škandálmi. V roku 1872 sa pre znechutenie s vývojom definitívne stiahol z politiky F. Deák. Situáciu nezlepšila ani hospodárska kríza, ktorá vypukla v nasledujúcom roku. Rozpad zastavilo až zlúčenie s Tiszovou stranou v roku 1875. Tisza sa zriekol bihárskych bodov a už v októbri toho istého roku sa stal ministerským predsedom.

---

²⁹ Rumpler, Helmut, Urbanitsch, Peter (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848-1918 VII/1, s. 1021

³⁰ Tamže, s. 1026 an.

³¹ Kontler L., Dějiny Maďarska, s. 257.

Väčšina poslancov oboch strán vytvorila novú Liberálnu stranu. Zvyšok pod vedením Pála Sennyeya založil Konzervatívnu stranu.

Liberálna strana získala vo voľbách v roku 1875 na uhorskom sneme drvivú väčšinu³². Aj keď zakrátko z nej začali odchádzať prví nespokojenci - ich spojením s Konzervatívnou stranou vznikla Zjednotená opozícia pod vedením Alberta Apponyiho – vládna strana si udržala nasledujúcich 15 rokov dominantnú pozíciu. Politická sila opozície bola v tomto období minimálna a vyjadrenia ku konštitučnej otázke, akokoľvek radikálne, boli len na úrovni rétorických cvičení.

Predlitavsko

Predlitavská politická scéna bola oveľa pestrejšia. Pôsobilo tu množstvo strán s rôznymi národnostnými a ekonomickými požiadavkami. Otázka vzťahu k Uhorsku síce bola dôležitá, no nie najpodstatnejšia. Vyrovnanie ako zákon, ktorého parlamentné prijatie muselo byť prioritou každej vlády, predstavovalo pre strany vhodnú príležitosť získať niečo pre seba výmenou za súhlas s ním.

Volebný systém Predlitavska bol menej strnulý, na druhej strane prax nebola až taká pestrá ako v Uhorsku. Do roku 1873 boli voľby do ríšskej rady nepriame kedy poslancov vysielali jednotlivé krajinské snemy. Po tomto dátume o nich rozhodovali priamo voliči rozdelení do 4 kúrií – veľkostatkárskej, obchodných a živnostenských komôr, miest a kúrie vidieckych obcí. O necelé desaťročie volebná reforma znížila daňový cenzus v posledných dvoch kúriách, od roku 1896 bola zavedená piata všeobecná kúria, čím volebné právo získal každý muž nad 24 rokov pokiaľ sa nenachádzal v služobnom postavení. Napokon v roku 1907 boli kúrie odstránené úplne a volilo sa na základe všeobecného a rovného hlasovacieho práva. Volebné právo tak na prelome storočí mala viac než štvrtina obyvateľov Predlitavska.

Najsilnejšou skupinou na ríšskej rade po vyrovnaní boli nemeckí liberáli. Často sú označovaní za jedných z víťazov vyrovnania. Aj keď v Predlitavsku vláda nebola zodpovedná parlamentu, nemohla si dovoliť úplne ignorovať ich požiadavky. Považovali Rakúsko-uhorské vyrovnanie za konečný stav a odmietali snahy o trializáciu, prípadne federalizáciu. V tom sa zhodli s kolegami na druhej strane Litavy – pokus o české vyrovnanie narazil na odpor oboch skupín. Od začiatku 70. rokov sa

---

³² Pražák R., Dějiny Maďarska, s. 195.

začali viditeľne štiepiť na „starý“ a „mladý“ prúd. Druhí menovaní si založili v roku 1871 vlastný Pokrokový klub. Cítili sa už viac ako Nemci než ako Rakúšania a boli odhodlaní neustupovať z tradičných pozícií Nemcov v štáte³³. Pokrokári prirodzene citlivo vnímali jednania z Uhorskom a ústupky, ktoré bolo nutné robiť v záujme uzavretia vyrovnania. Ozývali sa medzi nimi aj hlasy volajúce po uvoľnení väzieb s Uhorskom a nastolení čistej personálnej únie. Na ich okraji a mimo ríšskej rady sa postupne formovali nemeckí nacionalisti. O čo boli slabší početne (v parlamente ich zastupovali len jednotlivci) o to radikálnejšia bola ich rétorika. V lineckom programe z roku 1882 tak požadovali tiež personálnu úniu a pričlenenie Dalmácie, Bosny a Haliče k Uhorsku³⁴. Prirodzene išlo o vytvorenie Predlitavska so spoľahlivou nemeckou väčšinou.

Z ostatných strán možno spomenúť Hohenwarthovu Stranu práva – sústreďovala hlavne bývalých federalistov. Koncom 70. rokov využili odklon nemeckých liberálov od vlády pre nezhody v otázkach vyrovnania a okupácie Bosny a naopak začali podporovať vládnu politiku³⁵. Po voľbách v roku 1879 a nástupe ministerského predsedu Taafeho tvorili spolu s Poľským klubom a Českým klubom tzv. železný kruh pravice – parlamentnú väčšinu, ktorá ho podporovala. Nie bezvýhradne a niekedy Taafeho naopak podporovali liberáli, jeho politika bola klasicky nadstranícka.

Poľský klub tvorili poľskí poslanci z Haliče, v 80. a 90. rokoch to bola s okolo 50 poslancami zvyčajne najväčší parlamentný klub. Vzťah haličských Poliakov k Rakúsko-Uhorsku mal od 60. rokov 19. storočia vzostupnú tendenciu. Halič pre svoju polohu stála na okraji záujmu Viedne a pre svoje národnostné zloženie (minimum Nemcov) aj nemeckých strán. Územie tak získalo pomerne širokú samosprávu a Poliaci v nej výsadné postavenie, ktoré až na prelome storočí s príchodom všeobecného volebného práva začali vážnejšie ohrozovať ďalšie národnosti – Rusíni a Ukrajinci. Z troch záborov mali Poliaci nepochybne najlepšie postavenie v Rakúskom, ktoré aj patrične využívali. Mnoho z nich vstúpilo do služieb monarchie a dostalo sa až na najvyššie posty.

Česi na ríšsku radu vstúpili až v roku 1879. Štátoprávnych ambícií sa nevzdali – podávali pravidelne ohradenie voči nerešpektovaniu historického českého štátneho

---

³³ Urban O., Česká společnost 1848-1918, s. 250.

³⁴ Tamže, s. 365.

³⁵ Tamže, s. 320-321.

práva v Predlitavsku, ale uznali, že ich naplnenie bolo v danej situácii nereálne a sústredili sa na menšie ciele, hlavne v oblasti jazykovej. Práve za vlády Taafeho (1879-93) vyjednali niekoľko ziskov výmenou za podporu vlády. V kuriálnom volebnom systéme mali silné postavenie aj veľkostatkárske strany – predovšetkým konzervatívny a ústavoverný veľkostatok. Prví menovaní mali centrum v Čechách, podporovali okrem iného myšlienku historického štátneho práva a často spolupracovali so staro- respektíve neskôr mladočechmi. Strana ústavoverného veľkostatku stála na pozíciách liberalizmu a centralistickej ústavy. Spolupracovali s ďalšími nemeckými liberálnymi stranami, s ktorými na ríšskej rade v priebehu 80. a prvej polovice 90. rokov vytvorili stranu zjednotenej (neskôr zjednotenej nemeckej) ľavice. Po jej rozpade v priebehu roku 1896 vytvorili po voľbách na jar nasledujúceho roku opäť samostatný klub.

4. Druhé hospodárske vyrovnanie

Východiskové pozície

Banková otázka

Najpreberanejšou témou v Uhorsku z rámca tzv. konštitučných otázok bola v 70. rokoch otázka ceduľovej banky. V Rakúsku túto funkciu vykonávala od roku 1816 Rakúska národná banka, súkromná spoločnosť, ktorej štát udelil na dobu určitú príslušné práva (privilégium). Poslednýkrát pred vyrovnaním jej bolo toto privilégium predĺžené v roku 1862 a to do konca roku 1876. Pri prvom hospodárskom vyrovnaní sa o banke a jej postavení v novom štátnom usporiadaní nejednalo. Jedným z dôvodov boli obavy zo sporov, ktoré by to mohlo so sebou priniesť a minimálne predĺžiť, ak nie rozbiť jednanie o vyrovnaní.³⁶ Rokovania o druhom hospodárskom vyrovnaní týmto hlasom dali za pravdu.

Rakúska národná banka sa po vyrovnaní dostala v Uhorsku do zvláštnej situácie. Jej činnosť nebola upravená zákonom, aj keď existovali dohody medzi predlitavskou a uhorskou vládou z roku 1867. Tu Uhorsko uznalo platnosť privilégia národnej banky, na druhej strane Predlitavsko malo svoju politiku v tejto oblasti koordinovať s Uhorskom a banka samotná zriadiť viac filiálok v krajine³⁷.

Už krátko po vyrovnaní sa ale objavili hlasy požadujúce odstránenie uhorskej hospodárskej závislosti na Predlitavsku buď zriadením vlastnej ceduľovej banky, alebo zvýšením vplyvu v existujúcej inštitúcii. Banková otázka bola problémom politickým aj hospodárskym. Vlastná ceduľová banka jednak predstavovala symbol štátnosti, jednak panoval názor, že Rakúska národná banka uspokojovala Uhorské potreby čo sa týka poskytovania úverov nedostatočne.³⁸ Možnosti ako vytvoriť uhorskú ceduľovú banku boli dve. Buď rozdeliť majetok existujúcej banky, napríklad podľa kvóty (70:30), čo bolo v Predlitavsku neprieichodné, alebo založiť vlastnú „na zelenej lúke“. Proti druhej variante sa vyslovovali uhorskí odborníci pre jej nákladnosť. Po kríze a hroziacom štátnom bankrote v roku 1873 táto možnosť definitívne padla – Uhorsko si to nemohlo

---

³⁶ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 62.

³⁷ Tamže.

³⁸ Gottas F., *Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus*, s. 35.

finančne dovoliť. Preto sa snahy sústredili na získanie väčšieho vplyvu v existujúcej banke.³⁹

Colný a obchodný spolok

Ďalšie problémy v novom usporiadaní monarchie súviseli s colným a obchodným spolkom. Nie priamo – samotné stanovy spolku predstavovali len súhrn všeobecných ustanovení (ktoré sa až na malé detaily nemenili). Konkrétne úpravy sa potom diali na základe ďalších zákonov dohodnutých vládami oboch polovic. „Upravovať“ sa dalo prakticky kedykoľvek, prípadne aj v rámci jednaní o hospodárskom vyrovnaní.⁴⁰ Zaradovanie takýchto otázok „mimo vyrovnanie“ do vyrovnaní rozširovalo manévrovací priestor – výmenou za zisky v jednej oblasti boli vlády ochotné ustúpiť v inej. K druhému vyrovnaniu tak boli pridružené aj otázka spotrebných daní a nového colného tarifu.

Na určité tovary – cukor, pivo, lieh, neskôr aj petrolej bola uvalená spotrebná daň. Tá sa neplatila pri spotrebe, ale už pri výrobe, keďže to zjednodušovalo výber. Vybraná daň putovala do rozpočtu polovice v ktorej bol tovar vyrobený. Pri vývoze tovaru mimo spoločný colný obvod sa daň vracala zo spoločného rozpočtu. Uhorsku v tomto smere vadilo jednak to, že prichádza o dane z tovaru vyrobeného pred Litavou, ale spotrebovávaného v Uhorsku. Tiež pre nich predstavoval problém fakt, že suma, ktorú vyplatili exportérom (na spoločných výdajoch sa podieľali z 30%) často prevyšovala ich príjmy zo spotrebných daní. Návrhy na riešenie boli rôzne. Vytvoriť si samostatné colné územie, zaviesť colnú čiaru medzi polovicami len pre cukor, pivo a lieh, alebo upraviť vracanie daní iným spôsobom.⁴¹

Takisto sa preberali aj hospodárske vzťahy k ostatným krajinám. V 70. rokoch nastal odklon od politiky voľného obchodu a vo vyspelých západoeurópskych krajinách začali silnieť ochranárske tendencie – zavedenie vysokých dovozných ciel malo ochrániť domáci priemysel pred zahraničnou konkurenciou. V tomto smere nezaostávalo ani Predlitavsko a začalo tlačiť na prijatie nového colného sadzovníku v ochranárskom duchu. V agrárnom Uhorsku sa tieto snahy stretli s nepochopením, jednak nechceli stratiť odbytká na západe a jednak nemali priemysel, ktorý by bolo nutné chrániť.

---

³⁹ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, Innsbruck 2010, s.63

⁴⁰ Tamže, s. 48-49.

⁴¹ Gottas F., *Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus*, s. 129-131.

Naopak v ich záujme bolo nakupovať priemyselné výrobky čo najlacnejšie⁴². Tento postoj zmenili až v nasledujúcom desaťročí, hlavne s ohľadom na colnú politiku Nemecka, ale aj pre prílev lacného obilia zo zámoria.

Kvóta

Otázka kvóty bola pri druhom vyrovnaní vytlačená do úzadia. V roku 1871 došlo k administratívne začleneniu vojenskej hranice do Uhorska – dovtedy bola spravovaná spoločným ministerstvom vojny. Pri tejto príležitosti bola aj upravená kvóta. Príjmy z hranice predstavovali zhruba 2% celkových, preto malo Uhorsko v budúcnosti zaplatiť najskôr 2% spoločných výdavkov a až zvyšok deliť pomocou existujúcej kvóty 70:30. Reálne sa tak posunula na 68,6:31,4⁴³. Práve zrušenie tohto 2% „praecipua“ bolo základným cieľom Uhorska v debatách o kvóte.

Jednania

Samotné rokovania o obnove hospodárskeho vyrovnania sa začali na jar 1875. Hlavnými protagonistami boli ministerskí predsedovia, ministri financií a obchodu z oboch strán. Podnet vyšiel z uhorskej strany, v marci zaslali minister financií Széll a obchodu Simonyi predlitavskému ministrovi obchodu Chlumeckemu list, v ktorom žiadali zmeny v otázkach colného a obchodného spolku – hlavne im išlo o spotrebné dane⁴⁴. Takisto bola nastolená banková otázka, K. Tisza sa v parlamente vyjadril, že Uhorsko má právo na vlastnú ceduľovú banku.⁴⁵ V Predlitavsku sa so začatím jednaní napäto očakávalo s čím všetkým vyrukuje druhá strana a zároveň tu panovalo odhodlanie neustupovať a vy dobyť si lepšie podmienky ako v roku 1867. Ministerský predseda Adolf Auersperg sa opakovane vyjadroval v tomto zmysle.⁴⁶ Tisza sa viackrát vyhrážal vypovedaním colného a obchodného spolku v prípade, že sa jednania nepohnú z miesta, hrozbu splnil na prelome novembra a decembra.⁴⁷

Určitý kompromis bol dosiahnutý v máji nasledujúceho roku, tzv. májové body.⁴⁸ Uznali právo Uhorska na vlastnú ceduľovú banku, Rakúska národná banka sa mala

---

⁴² Gottas F., Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus, s. 129-131.

⁴³ Kaizl J., Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, s. 53.

⁴⁴ Gottas F., Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus, s. 129.

⁴⁵ Tamže, s. 91.

⁴⁶ Tamže, s. 150.

⁴⁷ Tamže, s. 137.

⁴⁸ Kaizl J., Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, s. 55.

zmeniť na Rakúsko-Uhorskú a Uhorsko malo získať väčší vplyv na jej fungovanie. O konkrétnej podobe jej „dualizácie“ sa naďalej rokovalo. Tiež sa dohodlo vydanie nového colného sadzobníku, ktorý by chránil záujmy domácej výroby a určité zmeny v spotrebných daniach. Kvóta mala ostať rovnaká, zo stanov colného a obchodného spolku sa mala vypustiť možnosť vypovedať ho pred uplynutím 9. roku.

Dohody narazili na nesúhlas u centrálnej banky, ale aj u parlamentov. Banke podobne ako aj mnohým nemeckým liberálom sa nepáčila myšlienka jej dualizácie. Podobne v uhorskom parlamente nastalo sklamanie pri pohľade na nepomer medzi cieľmi s ktorými vláda vstupovala do jednaní a ziskami. Ukazovalo sa, že odpor banky a ríšskej rady nebude možné prekonať do vypršania prvého vyrovnania a preto bolo prijaté provizórium, ktoré predlžovalo platný stav až do konca roku 1877.⁴⁹ Hneď pri druhom vyrovnaní muselo byť použité prvé provizórium, ktoré bolo nasledované niekoľkými kratšími – vyrovnávací proces bol ukončený až v lete 1878.

Dohoda a schválenie v parlamentoch

Tiszovi obzvlášť záležalo na úspechu v bankovej otázke, bol preto ochotný na ústupky v ostatných oblastiach. Bolo tu údajne možné najjednoduchšie dospieť k najviditeľnejším výsledkom.⁵⁰ Pre pomalý, respektíve žiadny vývoj (predlitavská vláda sa koncom roka pokúsila pod vplyvom neúspechu na ríšskej rade otvoriť už dojednané dohody) sa niekoľkokrát pokúsil rezignovať. Uspel až vo februári 1877. Je otázne nakoľko to myslel vážne a nakoľko sa jednalo len o gesto a snahu o upevnenie vlastnej pozície. Musel veľmi dobre vedieť, že je v danej chvíli nenahraditeľný. Nikto z oslovených uhorských politikov sa do voľného kresla nehrnul⁵¹, napokon pri početnej prevahe liberálnej strany v sneme by bola životaschopnosť novej vlády prinajmenšom otázna. A aj kritici podmienok vyrovnania museli vedieť, že možnosti sú v tomto smere obmedzené a oveľa viac sa vyjednať nedá. Po necelom mesiaci a novom kompromise v bankovej otázke bol Tisza naspäť v úrade. Konečná dohoda delila správu banky na dve riaditeľstvá – vo Viedni a Budapešti na čele s viceguvernérmi. Okrem toho existovala ešte centrálna správa – guvernér a generálna rada s paritným zastúpením oboch častí.⁵² Tiež sa vyriešili problémy s dlhom 80 miliónov zlatých, ktoré mal

---

⁴⁹ Kaizl J., Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, s. 57.

⁵⁰ Gottas F., Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus, s.106-107.

⁵¹ Tamže, s. 108.

⁵² Tamže, s. 109.

(spoločný) štát u banky. Ten ostal ako bezúrokový a mal byť splatený až po vypršaní privilégia národnej banky. Bola to akási cena za právo vydávať bankovky v monarchii. Uhorsko, podobne ako u ostatných starých dlhov, prehlásilo, že je čisto predlitavský, zaviazalo sa mu ale prispieť na splatenie 30% z neho⁵³.

Uhorsku sa tiež podarilo presadiť rozdelenie vracaných spotrebných daní nie podľa kvóty, ale podľa pomeru produkcie týchto tovarov v oboch častiach ríše. Tiež bol súčasne s vyrovnaním prijatý nový colný sadzovník, ktorý predstavoval kompromis medzi požiadavkami strán. Kvóta ostala rovnaká.

Po zlomení odporu národnej banky koncom roku 1877 ostalo už len prijať druhé hospodárske vyrovnanie parlamentne. Populárne nebolo ani v jednom. V Uhorsku v priebehu troch rokov odišlo z vládnucej Liberálnej strany dohromady okolo 80 poslancov⁵⁴, čo im ale pri pôvodnom počte 333 dávalo stále pohodlnú väčšinu. Horšie bol na tom predlitavský Auersperg, od ktorého sa postupne odvracali nemeckí liberáli. Jeho vláda sa preto začala zblížovať so Stranou práva a Poľským klubom, vďaka hlasom ktorých sa podarilo vyrovnanie schváliť. Druhý a poslednýkrát bolo hospodárske vyrovnanie prijaté ako jednotný komplex zákonov – predchádzal im úvodný, ktorý ich vymenovával a určoval dobu ich platnosti.

---

⁵³ Schmied-Kowarzik A., Unteilbar und untrennbar?, s. 60-61.

⁵⁴ Gottas F., Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus, s. 116-117.

5. Tretie hospodárske vyrovnanie

Tretie hospodárske vyrovnanie sa odohrávalo za stabilnej vnútropolitckej situácie, naopak kríza v Bulharsku hrozila zatiahnuť Rakúsko-Uhorsko do vojny s Ruskom. To vplývalo na jeho pomerne pokojný a svižný priebeh. Jednania začali už v roku 1885, cieľom bolo predísť prípadnej výpovedi, ktorá by poškodila prestíž monarchie. V hlavných otázkach, t. j. predĺžení colného a obchodného spolku, privilégia národnej banky a stanovenia kvóty nebolo veľmi o čom jednať. Navrhované zmeny boli kozmetické.⁵⁵ V otázke kvóty nechali tentoraz vlády deputáciám voľnú ruku (predtým im predkladali už dojednaný pomer) no neprišli s ničím prevratným.⁵⁶ Zišli sa na prelome rokov 1886 a 1887. Uhorsko opäť protestovalo proti 2% „praecipuu“ za bývalú vojenskú hranicu (už skoro dve desaťročia neexistujúcu). Po jeho teoretickom zrušení dospeli ku starému pomeru 70:30. Predlitavskej deputácii sa podarilo za využitia rovnakej metódy (porovnávaním výnosov daní rovnakých v oboch polovicách) dospieť k úplne iným sumám a pomeru 66:34 pri zachovaní uhorských 2%. Napokon sa v apríli dohodli, že zachovajú pôvodnú kvótu.⁵⁷

K vyrovnaníu boli pripojené ešte otázky reformy colného sadzovníku a reforme dane z cukru. Prvá reagovala na neustále sa zostrujúcu politiku ochranárstva a vysokých ciel v ostatných štátoch. Tu sa vyskytli najväčšie spory medzi vládami, hlavne pre výšku cla na petrolej. Spôsob výpočtu dane z cukru sa priebehom času ukázal ako zastaraný a nedostatočný, pravidelne sa stávalo, že štát vybral na dani menej ako výrobcom vrátil pri exporte čím ich nepriamo dotoval. Napokon boli ale tieto dve otázky pre ich nepriechnosť v ríšskej rade z vyrovnaníu vyradené.⁵⁸ Tretie hospodárske vyrovnanie bolo prijaté v oboch parlamentoch koncom mája 1887.

---

⁵⁵ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 89.

⁵⁶ Tamže, s. 94.

⁵⁷ Tamže, s. 98.

⁵⁸ Tamže, s. 87.

6. Štvrté hospodárske vyrovnanie

Politická situácia v 90. rokoch 19. storočia

Koncom roku 1894 sa uhorská vláda Sándora Wekerleho dostala do vážnej krízy. Rozpútala ju snaha o zmeny v cirkevnom zákonodarstve, hlavne zavedenie civilného sobáša. Liberálnu stranu postupne opúšťali poslanci a dokonca jej hrozila strata parlamentnej väčšiny. Krátko pred Vianocami sa Wekerle rozhodol podať demisiu. Možných nástupcov bolo hneď niekoľko - chorvátsky bán Károly Khuen-Héderváry alebo Kálmán Széll. Najmenšie šance sa dávali predsedovi dolnej snemovne Dezső Bánffymu. Práve ten ale 15. januára 1895 nastúpil na uvoľnené miesto. Mnohí jeho vládu pokladali za dočasnú, pravdepodobne ani sám František Jozef nepredpokladal jej dlhšie trvanie. Pri nástupe Bánffymu dal 12 bodový program, ktorým sa mal riadiť, príprava na hospodárske vyrovnanie (o ktorom sa muselo začať jednať najneskôr budúci rok) v ňom ale spomenutá nebola.⁵⁹ Bánffy odmietol riešiť krízu spôsobom z roku 1875, t.j. zlúčením s opozičnou Apponyiho stranou. Namiesto toho lákal vystúpivších poslancov naspäť do svojej strany a niekoľko mandátov získal aj v doplňovacích voľbách. V priebehu roku 1895 sa mu tak podarilo zlepšiť svoju pozíciu, aj keď bezpečnú väčšinu stále nemal.⁶⁰

Ani v Predlitavsku nebola situácia začiatkom 90. rokov pokojná. Jednak sa začalo diskutovať o volebnej reforme a zavedení všeobecného volebného práva, jednak proti sebe bojovali na rôznych úrovniach a s rôznou intenzitou zástupcovia jednotlivých národov. Koncom roku 1893 bol po neúspešnom návrhu volebnej reformy nútený odstúpiť dlhoročný ministerský predseda Eduard Taaffe. Vládu „nad stranami“ vystriedala koaličná vláda na čele s Alfredom Windischgrätzom. Nedarilo sa jej oveľa lepšie, otázku volebnej reformy nevyriešila a väzy jej definitívne zlomil spor o slovinské triedy na gymnáziu v Celje, respektíve ich financovanie zaradené v návrhu rozpočtu. To vyvolalo značný odpor nemeckých poslancov, ktorí blokovali prijatie takéhoto rozpočtu. V lete 1895 Windischgrätzov kabinet musel odstúpiť, nahradila ho úradnícka vláda Ericha Kielmannsegga.⁶¹ Jeho úlohou bolo pripraviť pôdu, t. j. predovšetkým zabezpečiť prijatie rozpočtu, pre svojho následníka Kazimierza Badeniho.

⁵⁹ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 22.

⁶⁰ Tamže, s. 25.

⁶¹ Urban O., *Česká společnost 1848-1918*, s. 440.

Badeni sa cez rôzne nižšie úradné a politické posty prepracoval koncom 80. rokov až na miesto miestodržiteľa Haliče. Bol zástancom konzervatívnej politiky pevnej ruky. Postupoval tvrdo voči radikálom na poľskej, aj ukrajinskej strane a tak sa mu podarilo dosiahnuť určitý, aj keď krátkodobý, zmier medzi týmito národmi.⁶² Jeho úspechy si všimli aj vo Viedni a zaradil sa medzi vážnych kandidátov na najvyššie posty. Nástup Badeniho začiatkom októbra 1895 bol všeobecne prijímaný s veľkými očakávaniami. Verilo sa, že jeho haličská politika by mohla byť úspešná aj na celoštátnej úrovni. Tešil sa značnej priazni cisára, ktorý okrem iného vyjadril túžbu, aby to bola posledná vláda ktorú menuje.⁶³

Plány a požiadavky

Na druhej strane Litavy bol Bánffy schopný konsolidovať svoju pozíciu natoľko, že mohol začať uvažovať o budúcom hospodárskom vyrovnaní. Základným priáním oboch vlád, ako aj dvora, bolo skoré prijatie vyrovnania a teda vyhnutie sa prípadnej výpovedi. Konkrétnejšie ciele pri jednaniach vychádzali z dlhodobých uhorských požiadaviek. Išlo jednak o úpravy v oblasti spotrebných daní, rozhodli sa tiež znovu otvoriť otázku národnej banky a v neposlednom rade zmenšiť záväzky pri úhrade spoločných nákladov, predovšetkým odstrániť 2% „praecipuum“ za takmer štvrtstoročie neexistujúcu vojenskú hranicu.

Nepriame dane

Pri nepriamych daniach sa nadväzovalo na sťažnosti z predošlých vyrovnaní, a síce, že sa nimi de facto nezdaňuje spotreba, ale výroba. Predlitavský priemysel bol silnejší a preto viac tovarov zaťažených nepriamymi daňami (lieh, pivo, cukor, petrolej) smerovalo zo západnej časti ríše na východ. Zisk zo spotrebnej dane z tovarov konzumovaných v Uhorsku a vyrobených v Predlitavsku tak ostával mimo Uhorsko. Mnohí to považovali za akúsi kompenzáciu Predlitavsku za jeho väčší podiel na úhrade spoločných záležitostí (kvóta bola v roku 1867 určená na 70:30).⁶⁴ Toto spojenie dvoch rozličných častí hospodárskeho vyrovnania sa vžilo, aj keď žiadna takáto dohoda nikdy

---

⁶² Łazuga W., "Rzady polskie" w Austrii, s. 46-48.

⁶³ Tamže, s. 62.

⁶⁴ Schmied-Kowarzik A., Unteilbar und untrennbar?, s. 73.

nebola písomne uzatvorená. Preto sa pred Litavou všeobecne predpokladalo, že zmena v tomto systéme musí byť spojená so zvýšením uhorskej kvóty.⁶⁵

Situácia sa čiastočne zmenila v prvej polovici 90. rokov. V súvislosti s úpravami dane z liehu rýchlo vzrástla jeho výroba v Uhorsku a vývoz do Predlitavska. Podľa štatistiky vedenej Uhorskom, malo toto dokonca prvýkrát aktívnu obchodnú bilanciu s druhou časťou ríše. Na druhej strane sa predlitavskí výrobcovia sťažovali na obmedzené možnosti vývozu, keďže Uhorsko sa snažilo vyhradiť svoj vnútorný trh pre domáci lieh.⁶⁶ Riešenie videla Windischgrätzova vláda v roku 1894 v zavedení prevodov týchto daní. Daň z liehu by sa platila naďalej pri výrobe, ale suma vybraná za tovar, ktorý bol konzumovaný v inej časti ríše sa tejto následne preplácala. Tým sa mali odstrániť dôvody pre zvýšenú podporu domácej výroby - Uhorsko by dostalo zaplatené bez ohľadu na pôvod liehu. Niektorí poslanci ríšskej rady sa snažili zabrániť budúcemu rozšíreniu aj na zvyšné nepriamo zdanené tovary, prípadne takéto zvýšenie zviazať so zmenou kvóty.⁶⁷ To ale bolo iluzórne, precedens bol daný a iniciovaný samotným Predlitavskom. Rozšírenie na dane z cukru, piva a petroleju bolo teda logickou požiadavkou Uhorska.

Banka

V oblasti národnej banky presadzovali úplnú paritu vo vrcholných orgánoch. Tiež chceli väčšiu samostatnosť pre riaditeľstvá vo Viedni a Budapešti. Už nemali byť akýmisi pobočkami podriadenými centrále, ale sami rozhodovať vo väčšine záležitostí, s tým, že centrále by ostalo zastupovanie voči zahraničiu a určovanie základného smerovania banky. Generálna rada mala po novom pozostávať z vedúcich činiteľov oboch riaditeľstiev.⁶⁸

Verejnosť

Väčšina jednaní o hospodárskom vyrovnaní sa konala v úzkom okruhu ľudí – predsedov vlád, ministrov financií, prípadne niekoľkých ďalších ministrov (obchodu, poľnohospodárstva, železníc). To však neznamená, že by verejnosť, či už laická, alebo odborná nemohla do nich zasahovať. Pred významnými zmenami v hospodárskom

---

⁶⁵Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 73.

⁶⁶Tamže, s. 75.

⁶⁷Fiedler F., *Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878*, s. 255.

⁶⁸Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 86.

zákonodarstve sa obe vlády často obracali na rôzne záujmové organizácie, napríklad obchodné a živnostenské komory, poľnohospodárske komory a. i., aby sa k nim vyjadrili. Ich výhrady mohli zapracovať, o ich názory sa mohli oprieť pri presadzovaní zákona v parlamente, alebo pri hospodárskom vyrovnaní voči druhej strane. O vyrovnaní sa tiež mohlo debatovať (aj keď v priebehu vládnych jednaní mali minimum konkrétnych informácií) na jednotlivých snemoch. Uhorská opozícia tak napríklad v apríli 1896 usporiadala demonštrácie na ktorých požadovali colnú samostatnosť, vlastnú centrálnu banku atď. ⁶⁹ Na rozdiel od uhorských predstaviteľov, Badeni pri štvrtom vyrovnaní o žiadne vyjadrenia k nemu nežiadal. Jednak sa tým zrejme chcel vyhnúť agresívnej agitácii proti Uhorsku a colnej jednote, jednak sa to nezhodovalo s jeho poňatím vlády – viesť a nie byť vedený. ⁷⁰

Aj keď sa na vládnej úrovni na vyrovnaní už niekoľko mesiacov pracovalo, do pozornosti verejnosti sa dostalo až začiatkom roku 1896 pri príležitosti volieb kvótových deputácii. V uhorskom sneme opozícia prehlásila predlitavskú vládu za neústavnú kvôli Badeniho výrokom o neviazaní sa na politické strany. ⁷¹ Uhorský článok XII z roku 1867 predpokladal pre úpravu spoločných záležitostí ústavnosť v druhej časti ríše, preto mali byť jednania ukončené. Prirodzene, boli jednoznačne prehlasovaní a ich vývody zamietnuté. V rovnakom čase sa aktivizovali aj hospodárske komory v Predlitavsku a začali sa spontánne vyjadrovať k stavu spoločných záležitostí. Vyrovnanie sa dostalo na program aj v niektorých krajinských snemoch, na českom sneme napríklad rečnil mladočeský poslanec Josef Fořt. Žiadal vypovedanie colného a obchodného spolku nakoľko podľa jeho názoru pragmatická sankcia hospodársku jednotu nevyžadovala a pre dualizmus ani nebola nutná. ⁷² Všeobecná zhoda panovala v tom, že existujúci stav je pre Predlitavsko nevýhodný a preto je nutná výpoveď. Návrhy ďalšieho postupu sa prirodzene rôznili v závislosti od zamerania autora, respektíve organizácie. Poľnohospodárskym komorám vadil predovšetkým príliv uhorského obilia, ktorý tlačil ceny nadol. Ozývali sa preto hlasy požadujúce colnú rozlukú a ochranu domácich producentov. ⁷³ Podnikatelia obchodujúci s Uhorskom boli naopak za zachovanie jednotného colného obvodu. Všetci konštatovali rýchly rozvoj uhorského priemyslu umožnený aj podporou štátu, ktorá im v Predlitavsku chýbala.

⁶⁹ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 266.

⁷⁰ Tamže, s. 232.

⁷¹ Tamže, s. 226-227.

⁷² Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, stenogr. protokol zo 17. 1. 1896

⁷³ Fiedler F., *Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878*, s. 272-290.

Tiež sa sťažovali na uhorské kroky, ktoré mali porušovať zásady colného a obchodného spolku, napríklad preferovanie domácich podnikateľov pri štátnych zákazkách, alebo skryté dotácie prostredníctvom nízkych poplatkov za prepravu na železniciach.⁷⁴ A napokon zhoda panovala v tom, že starý kvótový pomer už neodpovedal skutočnej hospodárskej sile Uhorska. Je otázne nakoľko všetky tieto vystúpenia ovplyvnili Badeniho vládu pri jednaniach. Ak, tak len okrajovo, o výpovedi, či úplnej colnej rozluke Badeni uvažovať nechcel a nakoniec ani nemohol.

Medzivládne jednania

Ako už bolo povedané, jednania o hospodárskom vyrovnaní prebiehali v pomerne úzkom okruhu ľudí. Pri bankovej otázke sa jednalo prakticky len o ministerských predsedov a ministrov financií, neskôr aj zástupcov Rakúsko-Uhorskej banky. Pri obnove colného a obchodného spolku bol tento okruh o niečo širší, zapájali sa aj ostatní ministri pre hospodárske záležitosti. Rokovania prebiehali buď písomne, alebo na takzvaných spoločných ministerských konferenciách. Jednalo sa o stretnutia príslušných ministrov, bez nejakého legislatívneho rámca, kde sa rokovalo o spoločných záležitostiach. Mohol, ale nemusel byť na nich prítomný panovník, rovnako sa ani nevyžadovala prítomnosť spoločných ministrov – v tomto sa líšia od zasadnutí spoločnej ministerskej rady. Prebiehali zvyčajne niekoľko dní v mesiaci, striedavo vo Viedni a v Budapešti.⁷⁵

Prvé kontakty medzi vládami vo veci hospodárskeho vyrovnania nastali už krátko po nástupe Badeniho vlády v októbri 1895. 19. sa v Budapešti stretli premiéri a ministri financií (László Lukács a Leon Biliński) oboch častí ríše aby si vyjasnili svoje stanoviská.⁷⁶ Predlitavskí predstavitelia sa pridržali odporúčania ministra zahraničia Gołuchowského aby neprotestovali proti parite v bankovej otázke.⁷⁷ Tiež súhlasili s rozšírením prevodov nepriamych daní. Čo sa banky týka, vyslovili aj vlastné želania a to zvýšenie vplyvu štátu v tejto inštitúcii vzhľadom k jej významu pri menovej reforme a zmenu v rozdelení bankového zisku. Voči uhorským požiadavkám ako celku postavili žiadosť o významné zvýšenie uhorskej kvóty a návrh brať všetky časti vyrovnania (colný a obchodný spolok, banková otázka, kvóta) ako jednotný

---

⁷⁴ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 291-310.

⁷⁵ Schmied-Kowarzik A., Unteilbar und untrennbar?, s. 346.

⁷⁶ Tamže, s. 83.

⁷⁷ Biliński L., Wspomnienia i dokumenty, s. 95.

a nedeliteľný celok. Malo sa okrem iného jednať o pokus udržať staré spojenie medzi nepriamymi daňami a kvótou, keďže otvorené vyslovenie tejto požiadavky mohlo byť po roku 1894 Uhorskom zmetené zo stola.⁷⁸ Tiež bolo výhodné ako viditeľná protiváha k ústupkom voči Uhorsku.

Konkrétne predstavy o výške „významného zvýšenia“, ale zatiaľ nepredložili. Rovnako otázne bolo aj to nakoľko Bánffy s Lukácsom na tento obchod pristúpili. Aj keď sa obaja predlitavskí predstavitelia viackrát odvolávali na ich ústny súhlas,⁷⁹ Biliński to mal na jar 1897 dokonca dostať potvrdené písomne,⁸⁰ reálne kroky Bánffyho tomu ale veľmi nenasvedčujú. Pokračovanie v rokovaniach sa síce dá vykladať ako súhlas,⁸¹ na druhej strane sa uhorská vláda dôsledne vyhýbala vyjadreniam na túto tému a jednania v otázke kvóty rozhodne nemožno označiť za bezproblémové. V celom ich priebehu sa objavujú uhorské pokusy rozbiť jednotu vyrovnávacích otázok a uniknúť tak, keď nie zvýšeniu, tak aspoň „významnému zvýšeniu“. Tiež je však nutné zmieniť, že ani Badeni na nej netrval bezpodmienečne a sám navrhol koncom leta 1896 predĺženie len colného a obchodného spolku s tým, že dohody o banke a kvóte by sa pripojili neskôr.⁸²

Colný a obchodný spolok

V oblasti colného a obchodného spolku Uhorsko podľa očakávaní nastolilo požiadavku zavedenia prevodov aj u zvyšných spotrebných daní. Predlitavskí predstavitelia voči tomu neprotestovali, aj keď vyjadrili túžbu po zvýšení uhorskej kvóty.⁸³ Okrem toho sa Uhorsko snažilo tieto dane výrazne zvýšiť, viac ako vyhovovalo druhej strane. Už istý čas Uhorsko tento problém riešilo vyberaním rozličných špeciálnych poplatkov, ktorými de facto zvyšovalo nepriame dane na svojom území. Ich výber sa ale zdal komplikovaný a nevyhovujúci, preto sa obe strany dohodli na možnosti zavedenia prirážok k spotrebným daniam. Jedna časť ríše mohla takúto prirážku zaviesť podľa vlastného uváženia a požiadať druhú o ich výber zároveň so spotrebnou daňou (ak sa tovar vyvážal).⁸⁴ Tým sa uvoľňovala spoločná daňová politika v tejto oblasti a mohla tak vzniknúť colná čiara pre tieto produkty medzi Predlitavskom a Uhorskom, keďže

---

⁷⁸ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 80.

⁷⁹ Tamže, s. 82.

⁸⁰ Biliński L., *Wspomnienia i dokumenty*, s. 106.

⁸¹ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 83.

⁸² Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 161.

⁸³ Tamže, s. 132.

⁸⁴ Fiedler F., *Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878*, s. 381.

v oboch častiach by boli rôzne zdanené. Je zaujímavé, že nad štátoprávnymi dopadmi spojenými s takýmto krokom sa predlitavské ministerstvo financií údajne ani veľmi nepozastavovalo.⁸⁵ Viac ich trápilo to, že by Uhorsko mohlo stratiť záujem určovať tieto dane v spolupráci a že to ešte viac sťažovalo už komplikovaný výpočet kvóty.⁸⁶

Neočakávalo sa, že by sa v roku 1896 mohlo jednať aj o ďalšom smerovaní hospodárskych stykov so zahraničím. V prvej polovici 90. rokov bolo uzatvorených niekoľko obchodných zmlúv, ktoré mali vypršať až koncom roku 1903. Preto nebolo nutné, na rozdiel od niektorých predošlých vyrovnaní rozmýšľať o väčších zmenách. Nastali len mierne zmeny vo výške cla na petrolej a oddelenie ciel a spotrebných daní, nakoľko novozavedené prirážky by komplikovali systém (doteraz bola daň zarátaná v cle).⁸⁷ v colnom sadzobníku. Uhorsko s tým však predsa len prišlo, konkrétne na konferencii vo februári. Snáď z obavy, že by v roku 1903 nemuseli byť uhorské žiadosti brané v úvahu žiadal minister poľnohospodárstva Darányi aby boli už v predstihu určené rámcové podmienky nového sadzobníku.⁸⁸ Predlitavskí predstavitelia nemali chuť prijímať záväzky pre tak ďalekú budúcnosť. Ostalo tak pri prísľube, že sa zástupcovia oboch polovíc ríše stretnú najneskôr do konca roku 1903 aby rokovali o nových tarifách.⁸⁹ Nič na tom nezmenila ani diskusia na prelome rokov 1896 a 1897, kde Darányi nastolil teoretickú otázku čo by sa dialo v prípade, že by sa nedohodli. Návrh prevziať nemecké clá, t. j. zvýšené clá na dovoz poľnohospodárskych produktov neuspel, rovnako nateraz ani snaha v takom prípade ukončiť colný a obchodný spolok predčasne.⁹⁰ Celkovo sa jednalo o myšlienku využiť situáciu nastolenú vyrovnaním a vymeniť terajšie ústupky za budúce výhody.

Banka

V bankovej otázke je za začiatok jednaní považovaný 4. október 1895. Rakúsko – Uhorská národná banka musela požiadať najneskôr dva roky pred vypršaním svojho privilégia obe vlády o jeho predĺženie, urobila tak práve v tento deň.⁹¹ Rokovania teda prebiehali medzi tromi stranami: najskôr sa museli dohodnúť vlády a kompromis potom

---

⁸⁵ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 135.

⁸⁶ Tamže, s. 140.

⁸⁷ Fiedler F., *Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878*, s. 400.

⁸⁸ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 152.

⁸⁹ Tamže, s. 154.

⁹⁰ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 155-159.

⁹¹ Tamže, s. 83.

predložili banke, ktorá naň ako ukázalo druhé vyrovnanie mohla, ale nemusela pristúpiť. K úvodným rozhovorom došlo na už spomenutom stretnutí v Budapešti, Lukács potom začiatkom novembra svoje požiadavky predal aj písomne.⁹² Odpoveď prišla až po Vianociach, detaily sa dopracovávali na konferenciách vo Viedni začiatkom januára 1896, respektíve v Budapešti o mesiac neskôr.

Biliński v zásade s paritou súhlasil, aj keď právomoci riaditeľstiev okresal a ponechal im rozhodovacie právomoci len v menej dôležitých oblastiach. Zachoval ich podriadenie centrále. Generálna rada mala mať po novom 17 členov. Guvernér bol menovaný cisárom na návrh oboch ministrov financií na obdobie 5 rokov. U zvyšných členov malo platiť paritné zastúpenie, t. j. vždy 8 členov pochádzalo z jednej časti a 8 z druhej. Zároveň by táto osmička (viceguvernér, generálni radcovia) tvorila vedenie riaditeľstva svojej časti. Každý minister financií menoval jedného viceguvernéra a troch generálnych radcov, zvyšní boli volení zhromaždením akcionárov pri zachovaní parity.⁹³ Práve zvýšenie počtu členov generálnej rady menovaných štátom bolo jedným z Bilińským navrhovaných prostriedkov na dosiahnutie väčšej štátnej kontroly. Okrem toho presadzoval aj zväčšenie právomocí komisárov menovaných ministerstvami financií kontrolujúcich činnosť generálnej rady. Po novom mali mať možnosť zrušiť jej rozhodnutia nielen pokiaľ porušovali zákon, ale aj pokiaľ boli v rozpore so štátnymi záujmami.⁹⁴ Bankový zisk sa delil medzi akcionárov, rezervný fond a štáty. Po novom už podiely štátov nemali byť odpisované od 80-miliónového dlhu (za obdobie 1878-1896 sa takto splatili necelé 4 milióny zlatých), ale mali byť poukazované priamo do ich rozpočtov. Tiež sa zmenilo rozdelenie tohto zisku v prospech štátu. Uhorsko v tomto prípade ostro protestovalo proti deleniu zisku podľa kvóty (70:30) a vymohlo si delenie podľa pomeru výnosov banky v jednotlivých poloviciach (približne 60:40).⁹⁵ Vo veci 80-miliónového dlhu sa Biliński snažil o jeho čiastočné zníženie, pokiaľ možno bez priamych nákladov na predlitavský rozpočet. Jeho pôvodný návrh počítal s odpísaním zhruba 13,5 milióna zlatých, ktoré banka zarobila začiatkom 90. rokov v dôsledku pohybu ceny striebra a tiež odpísaním 1 milióna za každý rok trvania privilégia, t. j. dohromady mala banka odpísať vyše 23 miliónov. Lukács navyše navrhol začať splácať zvyšný dlh a to 1/50 ročne rozdelenú, de facto – právne patrila celý dlh Predlitavsku,

---

⁹² Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 84.

⁹³ Tamže, s. 93.

⁹⁴ Tamže, s. 95.

⁹⁵ Tamže, s. 98.

podľa kvótového kľúča 70:30.⁹⁶ Tieto dohody následne zaslali banke vo forme dvoch identických nót, od každého ministra jedna.

Banka sa taktiež pripravovala na jednania. Začiatkom februára, krátko pred doručením nót, generálna rada rozhodla o vytvorení vyjednávacieho výboru v zložení guvernéra, obaja viceguvernéri a štyria generálni radcovia, ktorí mal mať na starosti rokovania s vládami.⁹⁷ Nóty zároveň pozývali zástupcov banky na ústne jednania, ktoré sa uskutočnili v polovici apríla. Neboli však úspešné, nakoľko banka ostro odmietla väčšinu požiadaviek okrem parity v generálnej rade a reorganizácie riaditeľstiev.⁹⁸

Bilińského tento postoj nemilo prekvapil a nasledujúce mesiace komunikoval so zástupcami banky len písomne, alebo cez Lukácsa. Vzdal sa plánu nezaťažovať rozpočet znižovaním dlhu a naopak navrhol znížiť odpísanú sumu na 16 miliónov s tým, že ďalších 30 miliónov splatí Predlitavsko k 1. januáru 1898 a 30 miliónov ostane.⁹⁹ Uhorsko by od tohto momentu začalo prispievať Predlitavsku na splácanie svojej 30-percentnej časti a to po dobu 50 rokov. V priebehu leta banka prejavila istú ochotu k ústupkom a tak sa v auguste obnovili ústne jednania. Skončili však už po jednom dni, opäť pre závažné názorové nezhody – predstavitelia banky mali poprieť predošlé prisľuby a vrátiť sa k politike z apríla.¹⁰⁰

Hlavne na predlitavskej strane s pribúdajúcim časom narastalo rozčarovanie. Čas na uzatvorenie jednaní a parlamentné prijatie vyrovnaní sa rýchlo krátil, avšak rokovania s bankou stále stáli na mŕtvom bode. Reálne hrozila výpoveď, práve ktorej skorým začiatkom chceli vyhnúť. Biliński svojmu náprotivku vyčítal okrem iného nedostatočnú podporu. Na začiatok septembra pripravoval so súhlasom Lukácsa ultimátum cedulovej banke.¹⁰¹ V prípade jeho neprijatia sa malo začať uvažovať o úplnom zrušení privilégia a ďalšom postupe pri likvidácii banky. Ultimátum samotné v zásade obsahovalo všetky jeho dovtedajšie požiadavky. Reálne však prípadná likvidácia nebola politicky priechodná, nakoľko by znamenala rozdelenie a vznik samostatného uhorského a predlitavského ústavu na jej mieste. To by prinieslo vážne komplikácie pri

---

⁹⁶ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 101.

⁹⁷ Tamže, s. 105.

⁹⁸ Tamže, s. 107.

⁹⁹ Tamže, s. 110.

¹⁰⁰ Tamže, s. 113.

¹⁰¹ Tamže, s. 117.

prebiehajúcej menovej reforme aj spoločnej hospodárskej politike vo všeobecnosti. Minimálne Badeni bol v takomto prípade rozhodnutý podať demisiu.¹⁰²

Na strane banky prebrala vedenie jednaní generálna rada, ktorá v tesnom hlasovaní tieto požiadavky odsúhlasila. Kvôli parlamentným pomerom a odsunutiu vyrovnania na rok 1897 však nutnosť rýchleho vybavenia odpadla a tak sa konečné znenie stanov národnej banky dopracovávalo až do marca. Celkovo Uhorsko získalo paritu v centrálnych orgánoch, nezávislejšie riaditeľstvá, aj keď menej ako pôvodne žiadali, takisto ich podiel na zisku banky nebol stanovený podľa kvóty. Predlitavsku sa podarilo presadiť zvýšenie podielu štátu na bankovom zisku, zvýšenú štátnu kontrolu, aj keď všetci generálni radcovia boli naďalej volení zhromaždením akcionárov. Takisto sa umorovanie dlhu nevyhlo priamym nákladom na rozpočet Predlitavska. Na žiadosť banky bolo privilégium predĺžené až do konca roku 1910, akcionári zarobili na navýšení akciového kapitálu a tiež boli stanovené pevné pravidlá a pre nich výhodné výkupné ceny akcii pri prípadnej likvidácii banky v budúcnosti.¹⁰³

Výpoveď

Na prelome augusta a septembra boli jednania v oblasti colného a obchodného spolku prakticky ukončené, v bankovej otázke a kvóte však bol ich koniec v nedohľadne. Aby zabránil nevyhnutnej výpovedi, navrhol Badeni oddeliť obnovenie colného a obchodného spolku od zvyšku a predložiť ho parlamentom samostatne. Bánffy to zamietol, jednak sa znova zhoršili parlamentné pomery v Uhorsku, jednak nechcel ustupovať predtým, než by boli definitívne potvrdené zisky v bankovej otázke. V uhorskom sneme sa začala obštrukcia zameraná hlavne proti návrhu rozpočtu na rok 1896, ktorý sa podarilo prijať až v apríli.¹⁰⁴ Bánffymu bolo jasné, že vyrovnanie aj v celku, nieto po častiach by s najväčšou pravdepodobnosťou narazilo na rovnaké problémy. Riešenie videl v rozpustení snemu a voľbách, kde by si tradičnými manipuláciami mohol zabezpečiť priaznivejšie zloženie parlamentu.¹⁰⁵ To by však zabralo zvyšok roka, preto navrhol prijať provizórium a vyrovnanie odložiť až na rok 1898. Rok 1897 mal namiesto toho byť venovaný zvýšeniu kontingentu brancov, už

---

¹⁰² Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 117.

¹⁰³ Tamže, s. 126.

¹⁰⁴ Tamže, s. 161.

¹⁰⁵ Somogyi É., *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896-1907*, s. 41.

dlhšie plánovanému, avšak stále odsúvanému.¹⁰⁶ Tento krok rozhodne zaskočil predlitavských predstaviteľov. Čo ním sledoval je pomerne nejasné nakoľko skúsenosti minulé (1889), ale aj budúce (1903) ukazovali, že branné predlohy k upokojeniu politickej scény v Uhorsku rozhodne neprispievali, práve naopak. Či už bolo dôvodom rozbitie jednaní, alebo snaha získať priazeň panovníka, isté je, že odklad nedosiahol a termín pre uzatvorenie vyrovnania sa posunul len na rok 1897. Prirodzene, aby sa zabránilo automatickému predĺženiu zmluvy o colnom a obchodnom spolku, musela ju do konca roku 1896 jedna zo strán vypovedať. Po bezvýsledných snahách predlitavských predstaviteľov o nájdenie spôsobu, ako zmluvu nevypovedať a zároveň nepredĺžiť, prišla 28. novembra 1896 uhorská výpoveď.¹⁰⁷ Snaha o skoré vyrovnanie tak stroskotala.

Kvóta

Tradične najviditeľnejšiu časť vyrovnania predstavovalo rozdelenie nákladov na spoločné záležitosti, tzv. kvóta. Nebola určovaná za zatvorenými dverami na konferenciách ministrov, ale písomnými, respektíve ústnymi rokovaniami vybraných poslancov oboch častí ríše združených v tzv. kvótových deputáciách. Ich priebeh sprostredkovávala tlač. Vlády sa samozrejme mohli dohodnúť už pred zvolaním deputácii a tým následne len predložiť výsledky k schváleniu, no aj tentoraz sa rozhodli nechať jednaniam voľný priebeh a zasiahnúť až v prípade, že boli bezvýsledné.¹⁰⁸ Badeni tak síce teoreticky nemal dosah na dokončenie svojho „obchodu“ (uhorské požiadavky výmenou za zvýšenie kvóty), no prirodzene jeho záujmy a záujmy predlitavskej deputácie sa v tomto smere nelíšili.

Rokovania kvótových deputácií

Koncom februára 1896 tak boli v oboch parlamentov zvolené kvótové deputácie. Tentoraz začala výmenu názorov predlitavská strana svojim listom. Tradične sa sťažovala na nejasný spôsob výpočtu, ktorý bol čoraz viac komplikovanejší pre postupné zväčšovanie rozdielov v daňových systémoch oboch častí ríše. Preto sa snažili nájsť nový spôsob, ktorý by sa dal prípadne využiť aj pri nasledujúcich vyrovnaníach. Neodpustili si pritom poznámku, že na základe štátoprávnej parity by mala byť parita aj

---

¹⁰⁶ Somogyi É., Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896-1907, s. 42.

¹⁰⁷ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 323.

¹⁰⁸ Tamže, s. 166.

pri delení výdavkov. Pomer im vyšiel 58:42, na základe porovnania počtu obyvateľov, výdavkov aj príjmov štátnych rozpočtov. Pri zachovaní „praecipua“ by sa to posunulo až na 57:43.¹⁰⁹ Prirodzene nepredpokladali, že by to Uhorsko prijalo, išlo skôr len o otvorenie debaty a nadsadenie aby bolo kam ustupovať.¹¹⁰

Uhorská odpoveď prišla o mesiac neskôr. Na predlitavské štátoprávne vývody odpovedali tým, že rozdelenie politickej moci rovným dielom je prirodzené právo a rozhodne nezakladá nárok aj na rovné delenie nákladov. Snahu určiť pevný kľúč na stanovenie kvóty odmietli s tým, že to neodpovedá duchu zákonov z roku 1867 – ak by tvorcovia chceli zúžiť celý proces na výpočet pomocou jednoduchej formulky tak by tak urobili už vtedy a nevytvárali by systém deputácií. Celkovo ostali pri svojom starom spôsobe výpočtu (porovnávanie výnosov rovnakých daní) a dospeli k číslu 30,8. Pri zrušení praecipua boli ochotní ostať pri starej kvóte, čiže 68,6:31,4.¹¹¹ Na Badenim plánované značné zvýšenie rozhodne nepomýšľali.

Predlitavskí predstavitelia v odpovedi poznamenali, že ak pevný kľúč neodpovedá pôvodného vyrovnania je na čase príslušné zákony zmeniť. Následne, aj keď neochotne, pristúpili na uhorskú metódu. Prirodzene dospeli k úplne inému pomeru, tentoraz 62:38. Pripojili aj niekoľko slov o obetiach, ktoré pravidelne podstupovali za zachovanie monarchie.¹¹² Posledná nóta sa niesla v znamení uhorskej polemiky s týmito vyjadreniami, rozhodne odmietli možnosť zmeny predpisov z roku 1867 a napokon aj s požiadavky na zvýšenie uhorského príspevku k spoločným záležitostiam. Hospodársky rast podľa nich ešte nezakladal nárok na zvyšovanie kvóty, zvlášť keď bolo nutné dobíhať stratu z rokov 1849-1867, kedy bolo Uhorsko podľa ich slov len kolóniou Viedne. Celkovo bolo jasné, že písomný styk nikam nevedie, preto koncom septembra navrhli ústne rokovania.¹¹³ Tie však boli presunuté až na jar 1897, nakoľko oba parlamenty boli rozpustené a prebehli do nich voľby. Napokon sa deputácie zišli, už v novom zložení, 2. mája v Budapešti. Stretnutie však nevyriešilo staré problémy (metóda výpočtu) a napokon prinieslo aj nové, keď vysvitlo, že člen predlitavskej deputácie Josef Fořt referoval o problémoch rokovaní vo francúzskej tlači.¹¹⁴ Pre problémy v ríšskej rade sa už do konca roku 1897 viac nezišli, čím ostala otázka kvóty

¹⁰⁹ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 323-325.

¹¹⁰ Schmied-Kowarzik A., Unteilbar und untrennbar?, s. 172.

¹¹¹ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 326-328.

¹¹² Tamže, s. 329-331.

¹¹³ Tamže, s. 332-334.

¹¹⁴ Schmied-Kowarzik A., Unteilbar und untrennbar?, s. 182.

otvorená. Na rozdiel od zvyšných otázok to nepredstavovalo zásadný problém, jednania sa proste presunuli na úroveň vlád, ako posledná inštancia mohol zasiahnuť panovník a stanoviť kvótu sám. Krach rozhovorov ale naznačil, že Uhorsko nemieni pristúpiť na Badeniho a Biliínského požiadavky bez boja.

Medzivládne rokovania o kvóte

Vlády sa prirodzene zaoberali kvótou už pred májom 1897. V decembri sa prostredníctvom Lukácsa obrátil na Biliínského člen uhorskej deputácie Láng.¹¹⁵ Dištancoval sa od predošlých sporov deputácii a prišiel s návrhom riešenia situácie aj do budúcnosti. Za základ pre určenie kvóty považoval hospodársku výkonnosť krajín meranú prostredníctvom výnosov nepriamych daní a tabakového a solného monopolu. Nateraz mu kvóta vyšla 67:33, pre budúcnosť však uisťoval, že spotreba v Uhorsku bude rásť rýchlejšie a existuje preto priestor pre budúce úpravy v prospech Predlitavska. Biliínski však nepovažoval zvýšenie o 1,6 percentuálneho bodu za dostatočné. V takom prípade požadoval zachovanie „praecipua“ a pripočítanie uhorských prirážok k výnosom na ich strane. Celkovo tiež medzi nimi došlo k nedorozumeniu ohľadne pojmu hospodárskej výkonnosti. Láng si pod tým predstavoval kúpnu silu obyvateľstva, na predlitavskej strane, ale išlo o to koľko môže štát získať na daniach, preto sa jeho predstavitelia aj často uchýľovali k porovnávaniu počtu obyvateľov alebo rozpočtov.¹¹⁶ Lukács však označil Lángov kľúč za maximálny možný ústupok a obvinil svoj náprotivok, isto nie nepravdivo, že mu nejde ani tak o nájdenie pevného vzorca ako o kompenzáciu finančných strát, ktoré mali Predlitavsku vzniknúť v iných oblastiach vyrovnania. Metóda nebola dôležitá, len konečný výsledok.¹¹⁷

Krátko po krachu rokovaní deputácii sa zišla uhorská ministerská rada a zhodla sa na tom, že najväčší možný ústupok predstavuje hodnota 33,4.¹¹⁸ V tomto zmysle sa obrátil aj Bánffy na Badeniho – jednania prešli z ministrov financií na ministerských predsedov. Ten nebol kompromisu o nič prístupnejší a odpovedal, že musí požadovať minimálne 36%.¹¹⁹ Tým bola konečne konkretizovaná predstava o významnom zvýšení uhorskej kvóty. Tiež bolo jasné, že napriek opačným tvrdeniam predlitavských predstaviteľov, Bánffy k takémuto zvýšeniu nemieni pristúpiť. Predsedovia vlád sa

¹¹⁵ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 187.

¹¹⁶ Tamže, s. 194.

¹¹⁷ Tamže, s. 198.

¹¹⁸ Tamže, s. 201.

¹¹⁹ Tamže, s. 205.

dohodli na schôdzke za prítomnosti cisára v polovici mája v Bratislave. Bilińskému sa nepozdávalo, že jednali bez neho a podozrieval Badeniho, že ho od jednaní zámerne odstaviť, aby mohol ľahšie pristúpiť na uhorské požiadavky.¹²⁰ Cisár sa v tomto prípade ocitol v ťažkej situácii. Aj keď mal na niektorej z ministerských rád podporiť Bilińského vo veci zvýšenia kvóty,¹²¹ nemohol však jeho požiadavky presadzovať tvrdou silou proti Uhorsku, nakoľko by v takom prípade mohla hroziť demisia Bánffyho vlády.¹²² To isté ale platilo aj pre Badeniho. Konkrétny obsah bratislavských jednaní známy nie je. Pravdepodobne sa však, s ohľadom na komplikovanú situáciu na ríšskej rade, dohodlo odloženie vyrovnania o ďalší rok.¹²³ Na jeseň tak malo byť prijaté len provizórium a činnosť sa mala zamerať hlavne na sfunkčnenie predlitavského parlamentu.

---

¹²⁰ Biliński L., *Wspomnienia i dokumenty*, s. 107.

¹²¹ Tamže.

¹²² Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 215.

¹²³ Tamže, s. 216.

Vyrovnanie v ríšskej rade – rok 1897

Prvý rok a pol vlády K. Badeniho možno nazvať úspešným. Podarilo sa mu presadiť zákony na ktorých zlyhali jeho predchodcovia – ako nový štátny rozpočet na r. 1897 tak volebnú reformu a aspoň čiastočné zavedenie všeobecného hlasovacieho práva prostredníctvom novej V. kúrie. Dolná komora ríšskej rady sa tak rozšírila o 72 poslancov na celkových 425. Badeni neplánoval trvalo lavírovať medzi stranami, naopak pokúšal sa získať stabilnejšiu väčšinu o ktorú by sa mohol oprieť pri jednaniach o ďalších podstatných otázkach akou bolo napríklad vyrovnanie. Mala byť spojením zástupcov nemeckých, t. j. liberálov, ako aj českých, tradične Poľského klubu a niektorých ďalších menších strán. Týmto plánom podriadil mnohé svoje kroky, či už váhanie pri potvrdení známeho nepriateľa liberálov na oboch stranách Litavy, Karola Luegera, za viedenského starostu, alebo odvolanie dva roky trvajúceho výnimočného stavu v Prahe a krátko na to de facto prinútenie mladočechmi neoblíbeného miestodržiteľa Františka Thuna k demisii. Cesta k reálnej spolupráci s českými predstaviteľmi bola však ešte dlhá a komplikovaná. Ďalší krok predstavovali debaty o riešení jazykovej otázky, konkrétne mladočechmi požadované zavedenie češtiny ako vnútorného úradného jazyka v Čechách a na Morave vedúce k vzniku Badeniho jazykových nariadení. Prirodzene nie je cieľom tejto práce rozoberať ich obsah ani popisovať jednotlivé fázy vyjednávania. Situácia sa napokon vyvinula tak, že krátko po voľbách do ríšskej rady začiatkom r. 1897 boli jazykové nariadenia takmer hotové a mladočeská strana, aspoň značná časť jej vedenia, pripravená vstúpiť do provládnej väčšiny. Okrem toho sa s jej vedúcou osobnosťou Josefom Kaizlom počítalo ako s novým ministrom, podobne aj s Josephom Maria Baernreitherom z ústavovného veľkostatku.

Na prelome marca a apríla 1897 však zámer na vytvorenie Badenim zamýšľanej majority a rozšírenie kabinetu totálne stroskotal, predovšetkým na prudkom odpore nemeckých strán voči zamýšľaným jazykovým nariadeniam. V tejto situácii vstup Baernreithera do vlády nepripadal do úvahy a tlak ostatných strán (nemecká ľudová, nemecká pokroková, všemenci) veľkostatkárom výrazne sťažoval aj otvorenú podporu vláde mimo jazykové otázky. Okrem toho sa proti Badeniho vôli začala v parlamente vytvárať iná väčšina (poľský klub, konzervatívny veľkostatok, katolícka ľudová strana atď.), ku ktorej sa napokon pripojili aj Česi. V tejto situácii sa 2. apríla Badeni rozhodol podať demisiu. Tú však panovník napokon neprijal. Dôvodov malo byť niekoľko,

predovšetkým nutnosť brať ohľad na vyrovnanie a zdržanie, ktoré by výmena vlád v tomto procese priniesla. Taktiež padol argument, že klerikáli sú rovnako dobrí zástupcovia Nemcov ako liberáli, rolu v neposlednom rade hralo aj podcenenie sily nemeckého odporu voči jazykovým nariadeniam.¹²⁴

Ten bol nevídane prudký a rozsiahly. V priebehu apríla a mája začali nemeckí poslanci s obštrukciou, t. j. blokovaním činnosti ríšskej rady. Predovšetkým sa jednalo o jej zahltie pomocou plného využívania možností rokovacieho poriadku – žiadosti na zistenie uznášaniaschopnosti, menovité hlasovania, desaťminútové pauzy, petície, žaloby na ministrov a iné. V niektorých prípadoch, hlavne na jeseň, išlo o prosté prekričanie rečníka, fyzické strety či ničenie zariadenia sály. Pri dostatočnom počte zúčastnených poslancov bolo možné takto blokovať parlament neobmedzene dlho. Do uzatvorenia snemovne začiatkom júna tak vláda a majorita neboli schopné presadiť žiadne zo svojich návrhov.

Letná prestávka nepriniesla upokojenie emócií ani vyjasnenie situácie. Nemci odmietali akékoľvek jednanie pokiaľ boli v platnosti jazykové nariadenia. Na druhej strane sa Badeni zdráhal viazať na neželanú majoritu a ani on, ani panovník nemali v úmysle uskutočniť ich plány na ústavné zmeny (napr. návrat k nepriamym voľbám do ríšskej rady cez jednotlivé snemy). Rovnako nepanovala jednota ani v otázke prípadného presadenia zmien rokovacieho poriadku, ktoré by zamedzili obštrukcii. A napokon začala kolísať katolícka ľudová strana, začiatkom októbra jej predák Josef Dipauli navrhol nahradenie jazykových nariadení zákonom, v druhej polovici mesiaca Theodor Kathrein odstúpil z postu prezidenta snemovne a v polovici novembra sa väčšina jej členov na čele s Dipaulim zdržovala počas hlasovania mimo sálu.¹²⁵

Prirodzene za týchto podmienok nebolo možné prijať štandardné vyrovnanie a aj prijatie provizória bolo otázne. V spore nešlo ani tak o vyrovnanie samotné, to sa stalo len nástrojom na likvidáciu jazykových nariadení a prípadne Badenihov vlády. Návrh provizória bol ríšskej rade predložený 12. októbra, jednať sa o ňom začalo ale až 28. Deň predtým bol schválený návrh poslanca Jaworského, ktorý žiadal zavedenie večerných schôdzí vyhradených pre vyrovnanie, denné by sa naďalej zaoberali jazykovou otázkou, spormi ohľadne výkladu rokovacieho poriadku a žalobami na

---

¹²⁴ Sutter B., Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, I. Band, s. 229.

¹²⁵ Sutter B., Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, II. Band, s. 113.

Badeniho vládu. Hlavnou postavou prvého čítania sa stal brnenský poslanec Otto Lecher, ktorého reč trvala až do skorých ranných hodín nasledujúceho dňa. Jej obsah nie je príliš prevratný, jedná sa o zhrnutie klasických predlitavských námietok voči vyrovnaniu.¹²⁶ Jej význam spočíva v tom, že síce hovoril vecne a pristúpil tak na denný poriadok určený väčšinou, dĺžkou prejavu ale zablokoval celé jedno zasadnutie a minimálne spomalil ďalší postup. Nasledovníkov však nenašiel a majorite sa tak podarilo na nasledujúcej schôdzi prvé čítanie ukončiť a posunúť provizórium do rozpočtového výboru.

Ani vo výbore sa nemeckým stranám nepodarilo provizórium zastaviť a tak sa rozhodli pri jeho návrate do pléna k druhému čítaniu prejsť od technickej obštrukcie k násilnej. To vyvrcholilo v známych scénach z 24. – 27. novembra – hluku, bitkách, demolovaní zariadenia a dokonca tasením noža. Okrem strán ľudovej, pokrokovej a Schönereriánov sa na nepokojoch podieľali aj sociálni demokrati a z neutrality vystúpila napokon aj kresťansko-sociálna strana. Majorita sa pokúsila prekonať situáciu prijatím tzv. Lex Falkenhayn, ktorý dával prezídiu možnosť vyviesť poslancov zo sály a zakázať im účasť na troch ďalších zasadnutiach, zo súhlasom pléna mohol platiť zákaz až do 30 dní. Nepokoje sa preniesli aj do ulíc až napokon viedenský starosta K. Lueger vyhlásil, že nemôže ďalej ručiť za poriadok v meste. Aj keď samotné ukončenie schôdze malo byť dielom nedorozumenia, je jasné, že takéto parlamentné pomery neboli normálne a dlhodobo udržateľné.¹²⁷

---

¹²⁶ Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhaus des Reichsrates, XIII. Session s. 1053-1111.

¹²⁷ Biliński L., Wspomnienia i dokumenty, s. 118.

Vyrovnanie za vlády P. Gautscha

Koniec Badeniho vlády

Po ukončení schôdze poslaneckej snemovne 27. novembra 1897 bol pád Badeniho kabinetu neodvratný. Na ministerskej rade konanej v ten istý deň sa síce väčšina jeho členov vyjadrila proti podaniu demisie, úvahy o spôsobe jeho ďalšieho fungovania však boli nanajvýš neurčité. Ak chceli vo funkcii zotrvať, museli do konca roka vyriešiť otázku rozpočtového provizória a upraviť vzťah s Uhorskom. Neexistovala však nádej na presadenie príslušných zákonov v ríšskej rade a proti používaniu „núdzového“ §14 decembrovej ústavy pre podobné prípady sa dlhodobo vyjadroval minister financií Biliński. Minister školstva Paul Gautsch rozhodne odmietal akékoľvek myšlienky na zmeny v ústave a naopak sa prihovárал za zmierenie s Nemcami, eventuálne aj prostredníctvom zrušenia jazykových nariadení.¹²⁸

Hrozba rozsiahlejších nepokojov a definitívny koniec nádejí na parlamentné presadenie aspoň provizórneho vyrovnania pripravili Badeniho o zvyšok dôvery u najvyšších miest. Na druhý deň podal demisiu, ktorá bola obratom prijatá a ohlásená s cieľom upokojiť situáciu vo viedenských uliciach. Zostavením nového kabinetu bol poverený Gautsch.

Vyrovnanie a §14. Provizorium

Ako už bolo spomenuté, nachádzal sa nový ministerský predseda ohľadne vyrovnania v pomerne zložitej situácii. Za približne mesiac mala vypršať platnosť starého vyrovnania a hrozilo tak, že hospodárske vzťahy medzi oboma časťami ríše nebudú upravené. V zásade sa ponúkali dve východiská. Mohol sa pokúsiť o sfunkčnenie ríšskej rady, čo však vzhľadom k nedostatku času a vypätým emóciám nebolo reálne, alebo hľadať možnosti na uzákonenie vyrovnávacieho provizória prostredníctvom „núdzového“ §14. Základnou podmienkou tohto postupu bola prirodzene dohoda s Uhorskom. Problém predstavovali ustanovenia uhorského zákona XII z r. 1867, ktoré pre úpravu spoločných záležitostí predpokladali ústavné pomery v druhej polovici ríše. Vláda síce nesúhlasila s extenzívnym výkladom opozície (predlitavská vláda sa musí zodpovedať parlamentu), taktiež ale nemienila pristúpiť na obchádzanie ríšskej rady prostredníctvom §14. Okrem iného musela brať aj ohľad na slabosť svojej pozície.

---

¹²⁸ Sutter B., Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, II. Band, s. 127.

Napriek krátkemu zlepšeniu po tzv. „krvavých voľbách“ na jeseň 1896 nad ňou stále visela hrozba návratu obštrukcie na pôdu uhorského snemu.

Teoretické debaty na túto tému sa prirodzene viedli už pred pádom Badeniho vlády. Tak sa napríklad na ministerskej rade 8. septembra 1897¹²⁹ vyjadril Gautsch o použití §14 na vyrovnanie ako o krajnej možnosti. Minister spravodlivosti Gleichspach argumentoval, že §14 je súčasť decembrovej ústavy a v prípade jeho využívania teda rozhodne nemožno hovoriť o neústavných pomeroch. Naopak cisár sa domnieval, že by tieto myšlienky Bánffy nebol schopný obhájiť pred uhorskou opozíciou, aj keď on sám mal dobrú vôľu. Biliński sa obával, že v prípade jeho dlhodobého používania by časom muselo prísť k páchaniu nezákonností. Určitý precedens mohlo predstavovať augustové predĺženie platnosti zákona o exporte cukru prostredníctvom §14, ktorý spadal do oblasti spoločných záležitostí. Na druhej strane sa ale jednalo o problém, ktorý nespadal priamo do pôsobnosti príslušných ustanovení o ústavnosti. Taktiež toto predĺženie vzbudilo značnú nevôľu zo strany uhorskej opozície a jeho schválenie v uhorskom sneme trvalo niekoľko mesiacov.¹³⁰ Celkovo však panoval na predlitavskej strane optimizmus, verili, že v prípade nutnosti je dohoda možná. Otázna bola skôr jej cena.

Uhorská vláda sa týmto intenzívnejšie zaoberala od novembra 1897.¹³¹ Už na začiatku bola od zvyšných častí vyrovnania oddelená kvóta, nakoľko ju v prípade nedohodnutia sa deputácii mohol určovať panovník. Pre zvyšok, t. j. colný a obchodný spolok a bankové otázky sa rozhodli využiť ustanovenia čl. XII z r. 1867, ktoré v takomto prípade dávali Uhorsku možnosť, snád' až povinnosť, upraviť pomery voči druhej časti ríše samostatne. Táto samostatná úprava by sa však vecne zhodovala s predlitavskou a teda colná jednota ríše by bola naďalej zachovaná. Keďže by išlo o samostatné zákony „náhodou“ obsahujúce rovnaké ustanovenia, padla by nutnosť ústavného prijatia v Predlitavsku a teda bolo by možné využiť aj §14. Toto riešenie bolo zamýšľané ako provizórium na prekonanie bezprostrednej časovej tiesne a platnosť takýchto zákonov mala byť obmedzená na jeden rok, t. j. do 31. decembra 1898.¹³² Okrem toho bolo do konečného návrhu zákona včlenené aj ustanovenie, podľa ktorého v prípade nepredloženia predlôh vyrovnania do oboch parlamentov do 1. mája 1898 mala začať uhorská vláda s prípravami na zriadenie samostatného colného územia, ktoré by potom

---

¹²⁹ Sutter B., Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, II. Band, s. 89-100.

¹³⁰ Schmied-Kowarzik A., Unteilbar und untrennbar?, s. 287.

¹³¹ Tamže, s. 291.

¹³² Tamže, s. 292.

začalo fungovať od roku 1899. Pričom platí, že by sa jednalo len o colné územie, jednota banky mala naďalej pokračovať.¹³³ Ťažko predpokladať, že by išlo o prípravu na skutočnú colnú rozluku, k tomu chýbali mocenské predpoklady. Skôr išlo o pokus uspokojiť štátoprávne požiadavky opozície a zároveň vyvinúť tlak na predlitavských kolegov aby začali konať a znovunastolili usporiadané pomery vo svojej časti ríše. Prirodzene Predlitavsko a hlavne jeho tlač, hľadela vždy podozrievavo na vyjadrenia u uhorskom štátnom práve a ani v tomto prípade to nebolo inak.

Ak by sme predsa pristúpili na existenciu postranných úmyslov u Bánffyho, ako najpravdepodobnejší sa javí pokus o zrušenie spojenia medzi kvótou a zvyškom vyrovnania. Ako poznamenal Joseph Maria Baernreither, neskorší minister obchodu v Thunovej vláde, májový termín neposkytoval dostatok času na upokojenie pomerov, zvolanie ríšskej rady, zvolenie kvótových deputácií, ich jednaní a následné predloženie dohody parlamentu.¹³⁴ To by znamenalo, že by buď museli pristúpiť na uhorský návrh (33,4%), alebo narušiť jednotu vyrovnania a predložiť len colný a obchodný spolok a bankové zákony. V prípade, že by sa deputácie ani vlády do konca r. 1898 na kvóte nedohodli nemohol panovník určiť kvótu jednostranne a musel by ponechať starú (68,6:31,4).

Gautschova vláda počas svojho krátkeho trvania nemala na obsah vyrovnania výraznejší vplyv. Kontakty s Uhorskom nadviazala až v polovici decembra. Bolo dohodnuté, že sa provizórne predĺži staré vyrovnanie vrátane kvóty. V Predlitavsku sa tak stalo 30. decembra s použitím §14, v Uhorsku po krátkom zdržaní až v priebehu januára. Udialo sa tak aj s hlasmi časti opozície (presadzujúcej zmeny vo vyrovnaní z r. 1867), ktorá bola ochotná prehladnúť obchádzanie ústavy v záujme zachovania hospodárskej jednoty ríše.¹³⁵

Pokiaľ ide o všeobecnú politickú situáciu, Gautschov kabinet na ňu rovnako nemal výraznejší vplyv. Pokusy doceliť upokojenie Nemcov a ich zmierenie s Čechmi stroskotali na nezlučiteľnosti požiadaviek oboch strán. Zatiaľ čo jedny požadovali odvolanie jazykových nariadení, druhí ich vyhlásili za minimum, ktorého sa nemožno vzdať. Gautsch sa pokúsil nájsť východisko prostredníctvom vydania vlastných, upravených, jazykových nariadení, úspešný však nebol.

---

¹³³ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 295.

¹³⁴ Baernreither J. M., *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen*, s. 60.

¹³⁵ Schmied-Kowarzik A., *Unteilbar und untrennbar?*, s. 295-296.

Rokovania o vyrovnaní medzi vládami Thuna a Bánffyho

Nástup vlády Františka Thuna

Krátko po vydaní jazykových nariadení podal Gautsch demisiu. Nahradil ho bývalý český miestodržiteľ František Thun. Podobne ako u Badeniho sa jednalo o konzervatívneho šľachtica, ktorý, ako ukázal rok 1894, neváhal pristúpiť k tvrdým opatreniam v záujme zachovania poriadku. Na rozdiel od svojho poľského kolegu disponoval skúsenosťami z českého prostredia a miestnej politiky. Thunova vláda bola zložená ako z úradníkov, tak zo zástupcov politických strán. Predovšetkým sa mu podarilo zrealizovať staršiu Badeniho myšlienku o zastúpení Čechov a Nemcov v kabinete. Kreslo ministra financií tak obsadil mladočech Josef Kaizl, ministrom obchodu sa stal Joseph Maria Baernreither z ústavoverného veľkostatku. Na situácii sa mnoho nezmenilo, vedenia oboch strán síce ich vstup do vlády podporovali, oficiálne však zachovávali zdržanlivosť a otvorenú podporu odmietali. Podobne sa zachovali aj ostatné nemecké strany a tak obzvlášť Baernreither postupne čelil čoraz silnejším útokom a označeniam za zradcu.

Ani Thunovi sa nepodarilo vyriešiť zložitú parlamentnú situáciu. Koncom marca znovu zvolal ríšsku radu. V úvodnej reči 21. marca prehlásil za základ svojho programu obnovu usporiadaných pomerov. Koncom apríla pri debatách o jazykovej otázke ustúpil Nemcom a uznal ich tvrdenie o nutnosti jej úpravy zákonom, nie prostredníctvom vládnych nariadení. Tie mali mať len dočasnú funkciu dokým by nebol prijatý plnohodnotný jazykový zákon.¹³⁶ Pokiaľ išlo o potrebu zákona českí politici boli ochotní súhlasiť, na rozdiel od nemeckých kolegov však neuznávali kompetenciu ríšskej rady v tomto smere a za jediné možné miesto prijatia považovali krajinské snemy. Nemeckí poslanci pokračovali v obštrukcii na ríšskej rade počas celej jari až do jej odročenia začiatkom júna. Thun sa začal pohrávať s celou škálou ráznych riešení ako oktrojovanie jazykového zákona prostredníctvom §14, alebo stará, už za Badeniho Kaizlom presadzovaná, zmena ústavy a návrat k voľbám do ríšskej rady cez snemy. Nič z toho však nebolo realizované nakoľko sa mu nepodarilo získať dostatočnú podporu, obzvlášť zo strany panovníka. Ani Thunov uhorský náprotivok nebol ústavným zmenám v Predlitavsku príliš naklonený.¹³⁷

---

¹³⁶ Galandauer J., František kníže Thun, s. 142.

¹³⁷ Baernreither J. M, Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen, s. 241.

Prvé stretnutia

Jednania s Uhorskom ohľadne vyrovnania začali v marci krátkou návštevou Budapešti. Thun sa zaviazal splniť uhorskú požiadavku o predložení vyrovnania do ríšskej rady do 1. mája.¹³⁸ Konkrétne sa tak stalo 20. apríla 1898. Pre obštrukciu sa však o ňom reálne nejednalo. Nefunkčnosť snemovne a konečne jej uzatvorenie sledovala uhorská vláda so znepokojením. jednak išlo o právny problém s určením kvóty. Keďže spolu s uzatvorením parlamentu zanikali aj kvótové deputácie, nemohli tieto dospieť k žiadnemu záveru, či už úspešnému, alebo vyhláseniu o nezhodnutí sa. Keďže panovník mohol zasiahnuť až po definitívnom krachu jednaní deputácií, bolo otázne nakoľko mal právo v tomto prípade určovať kvótu. Práve voľba nových deputácií a pokračovanie jednaní bol jedným z dôvodov Bánffyho tlaku na zvolanie ríšskej rady hneď na začiatok septembra. Taktiež sa aktivizovala uhorská opozícia, ktorá uzatvorenie snemovne chápala ako porušenie podmienok provizória (predloženie vyrovnania parlamentom) a požadovala prípravy na colnú samostatnosť. Snáď kvôli jej upokojeniu v júli usporiadala vláda anketu o samostatnom uhorskom colnom tarife, ktorá prirodzene vyvolala na druhej strane Litavy znepokojenie.¹³⁹

Uhorská vláda odmietala možnosť ďalšieho predĺženia existujúceho provizória. Keďže však pre parlamentnú situáciu nebolo možné prijať vyrovnanie konečné, prišla v auguste s novým návrhom, ktorý mal predstavovať niečo medzi. Neuzatváral by sa colný a obchodný spolok, ale reálne by fungoval tak ako doteraz na základe rovnakých zákonných úprav v oboch častiach. Tu nepredpokladali zmeny oproti starému stavu (napr. mletie múky atď.). Podobne by sa na báze samostatných úprav riešila aj banková otázka a spotrebné dane, ale s tým, že by už platili nové ustanovenia dojednané medzi Bánffyho a Badeniho vládami. Platnosť všetkých ustanovení by bola ohraničená koncom roku 1903.¹⁴⁰

Práve rok 1903 predstavoval pre predlitavskú vládu najväčší problém. V tom roku totiž končila platnosť väčšiny obchodných zmlúv uzatvorených monarchiou počiatkom 90. rokov. Vzbudzovalo to teda podozrenie, že sa Uhorsko snaží tento dátum využiť na definitívnu likvidáciu hospodárskej jednoty ríše. Preto sa mu snažili zo všetkých síl

---

¹³⁸ Baernreither J. M, *Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen*, s. 61.

¹³⁹ Fiedler F., *Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878*, s.402.

¹⁴⁰ Kaizl J., *Z mého života. III.*, s. 753.

vyhnúť a podávali rôzne protinávryhy, či už prosté jednorôčné provizórium, alebo roky 1901 resp. 1902. Nakoľko boli tieto obavy oprávnené je otázne, skôr je dôvod predpokladať, že sa jednalo o ďalší uhorský pokus spojiť vyrovnanie a zahranično-obchodnú politiku monarchie a zabezpečiť si manévrovací priestor pri určovaní colnej politiky pre nasledujúce obdobie.

Jednania v Ischli

Keďže sa na spoločných schôdkach vlády neboli schopné dohodnúť, pozval ich František Jozef do Ischlu, kde by za prítomnosti jeho a spoločných ministrov Gołuchowského a Kállaya v jednaniach pokračovali. V podstate išlo o sériu audiencií, kde si ministri vopred pripravili referáty a prezentovali svoj názor panovníkovi, doplnené niekoľkými ďalšími spoločnými schôdkami.¹⁴¹ Tak napríklad Bánffy vyjadroval obavy z oživania uhorskej opozície a z problémov, ktoré mu používanie §14 v druhej časti ríše spôsobuje. Spomenul aj ochotu rezignovať ak by bol dotlačený do bezvýhodiskovej situácie. Okrem toho obhajoval návrhy ohľadne vyrovnania a súbeh s koncom platnosti obchodných zmlúv. Navrhoval aj začlenenie formulky, podľa ktorej by boli zaviazané vlády najneskôr do konca roka 1901 zahájiť jednanie o definitívnom vyrovnaní a o obchodnej politike voči zahraničiu.¹⁴² Na druhej strane Baernreither v súlade so svojim programom (presvedčiť vládu o nutnosti dohody s Nemcami) varoval pred nebezpečenstvom rozluky a slabosťou systému postaveného na prostej obsahovej zhode samostatných zákonných úprav.¹⁴³

Kaizl bol vo svojom 22-bodovom spise¹⁴⁴ o niečo miernejší. Vyzdvihol nutnosť udržania hospodárskej jednoty ríše ako predpokladu jednoty politickej a vojenskej, tak aj zachovania jej veľmocenského postavenia. Samotná forma, ktorou by bola táto jednota uskutočnená nebola až tak veľkým problémom, nakoľko zákony v oboch častiach ríše sankcionuje ten istý panovník a teda bez jeho súhlasu nie je možné túto jednotu jednostranne narušiť. Každopádne je však aj z hľadiska prestíže vhodnejšia zmluva dohodnutá vládami a schválená obomi parlamentmi. Čo sa týkalo ďalšieho postupu videl dva možné smery: nové jednorôčné provizórium za zachovania starých podmienok. Kvóta by podľa jeho názoru nepredstavovala problém, nakoľko nevidí

---

¹⁴¹ Baernreither J. M, Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen, s. 72.

¹⁴² Tamže, s. 247-259.

¹⁴³ Tamže, s. 73.

¹⁴⁴ Kaizl J., Z mého života. III., s. 804-812.

nutnosť opakovať celý proces odznova a stačilo by teda len predĺžiť staré rozhodnutie z decembra 1897. Druhú možnosť predstavovala samostatná úprava na obdobie 1899-1907, v Predlitavsku vykonaná prostredníctvom §14 ešte pred zasadnutím uhorského snemu (5. septembra). Aby sa vyhovel Uhorsku, mohla by obsahovať zmienku o dohode o prihliadaní na jeho záujmy pri vyjednávaní o obchodných zmluvách. Cieľom by bolo, samozrejme v spolupráci s uhorskou vládou, prekvapiť snem a postaviť ho pred hotovú vec. Ten by následne prijal rovnaké ustanovenia, cisár rozhodol o kvóte, ktorá by ale ostala otvorená, a ďalšie jednania deputácií by mohli nasledovať v priebehu r. 1899. Aj keď sa jeho kolega Lukács údajne nepostavil k plánu postavenia snemu pred hotovú vec odmietavo, je jeho reálnosť minimálne sporná. Predovšetkým predpokladal, že uhorský snem prijme porážku a bez významného odporu schváli potrebné zákony.

Dohoda

Jednania vyvrcholili koncom augusta na stretnutiach v Budapešti a vo Viedni, pričom viedenské konferencie sa konali pod predsedníctvom Františka Jozefa. K dohode napokon prišlo 30. augusta. Vlády sa zhodli na tom, že predložia parlamentom dohody vyjednané Bánffyom a Badenim. V prípade, že by pre obštrukciu v Predlitavsku nemohli byť schválené do konca roku, mal byť použitý §14 a samostatná úprava spoločných záležitostí oboma časťami ríše pri zachovaní zhodnosti obsahu podobne ako pri provizóriu na rok 1898. V oblastiach banky, či nepriamych daní by platili dohody Bánffyho a Badeniho vlád, čo sa týka jednotného colného územia, ostali by staršie pravidlá, s tým, že novely by sa vykonávali prostredníctvom vládných nariadení. Privilégium pre ceduľovú banku by bolo predĺžené až do konca r. 1910. Bol tiež udržané spojenie medzi zvýšením kvóty a prevodmi nepriamych daní, jedno nemohlo začať platiť bez druhého.¹⁴⁵ Zároveň bola schválená aj tzv. Ischelská klauzula, podľa ktorej mali vlády do r. 1901 znovu zahájiť jednania o obnove colného a obchodného spolku a o nových tarifách. V prípade, že by do konca roku 1903 nebolo prijaté nové vyrovnanie, malo toto (z r. 1898) platiť naďalej až do ďalšieho rozhodnutia zákonodarstva.

Veľkým nepriateľom vyrovnania uskutočneného cez §14 bol minister obchodu Baernreither. Jednak ho trápili úvahy o roku 1903 ako o konci colnej jednoty,

---

¹⁴⁵ Kaizl J., Z mého života. III., s. 754-756.

predovšetkým však krížilo jeho vlastné politické ciele. Do kabinetu vstupoval s tým, že sa bude snažiť presvedčiť Thuna o nesprávnosti jazykových nariadení a nutnosti dohody s Nemcami.¹⁴⁶ Vyrovnanie sa zdalo byť vhodnou príležitosťou – Thun ho musel presadiť, na čo potreboval pokoj v parlamente a teda zmier s nemeckou opozíciou. Koncom leta 1898 sa ale situácia vyvinula takým spôsobom, že predlitavská vláda nielenže nepotrebovala spoluprácu so snemovňou, jej plány počítali s obštrukciou, až sa navonok zdalo, že by pre ňu bolo výhodnejšie aby nastala a mohla tak uzavrieť schôdzu a postupovať ďalej s využitím §14. Ani v iných záležitostiach sa mu na chod Thunovej vlády nedarilo vplývať podľa predstáv, čo spolu s presvedčením o izolácii na ministerských radách¹⁴⁷ a minimálnou podporou zo strany nemeckých strán nakoniec viedlo k jeho demisii. Bola prijatá 3. októbra 1898. V kabinete ho nahradil predák katolíckej ľudovej strany J. Dipauli.

---

¹⁴⁶ Baernreither J. M, Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen, s. 84-85

¹⁴⁷ Tamže, s. 86.

Návrat vyrovnania do ríšskej rady – jeseň 1898

26. septembra 1898 bola v súlade s dohodami s uhorskou vládou znovu zvolaná ríšska rada. Hlavným bodom jednaní malo byť hospodárske vyrovnanie. Prekvapením bolo, že nenarazilo na odpor väčšiny nemeckých strán. Tie sa totiž na popud ústavoverného veľkostatku rozhodli zmeniť taktiku a prepustiť príslušné návrhy zákonov cez 1. čítanie do výboru.¹⁴⁸ U veľkostatkárov s ohľadom na záujmy štátu a dynastie nikdy nepanovalo nadšenie z blokovania dôležitých zákonov, medzi ktoré vyrovnanie patrilo. Rozhodujúce však v tomto prípade boli informácie o možných Thunových úmysloch ríšsku radu urýchlene znovu uzatvoriť a ďalej využívať §14. Preto bolo nutné mu k tomu nedať zámienu a udržiavať prinajmenšom zdanie produktívnej činnosti. Výhodou tohto postupu tiež bolo, že nútil strany majority k obhajobe v Predlitavsku nepopulárneho vyrovnania a odhaľoval ich komplikované vzťahy s vládou (predovšetkým u mladočechov).¹⁴⁹

V priebehu októbra tak rokovania vo výbore pomaly postupovali. Nemeckí poslanci v súlade s hlásaným heslom vylepšenia vyrovnania podávali množstvo pozmeňujúcich návrhov, ktoré ale väčšina postupne zamietala. Nešlo len o prosté politické súperenie, ich pripustenie prirodzene nebolo možné bez uhorského súhlasu a teda ďalších zdĺhavých jednaní. Koncom mesiaca získalo radikálne krídlo v nemeckej ľudovej strane prevahu, odstúpilo od dohodnutej spolupráce so zvyškom ľavice a strana sa tak vrátila k starej politike otvorenej obštrukcie až do odstránenia jazykových nariadení.¹⁵⁰ Zakrátko ju nasledovali aj pokrokári a kresťansko-sociálna strana.

Keďže nebola nádej na schválenie vyrovnania do konca roku, vláda preložila ríšskej rade 9. decembra. návrh provizória. Platnosť starých ustanovení sa mala predĺžiť pôvodne o šesť mesiacov. Ani provizóriu sa však nepodarilo prekonať obštrukciu a tak bol platný stav predĺžený prostredníctvom §14 až do konca roku 1899.

V uhorskom sneme panovali podobné pomery. Opozícia už dlhšiu dobu blokovala prijatie rozpočtu a spomaľovala aj vyrovnanie. Prekážala im ako osoba ministerského predsedu, tak fakt, že napriek blížiacemu sa termínu vypršania colného a obchodného spolku vláda nekonala žiadne prípravy na colnú samostatnosť. V priebehu decembra sa

¹⁴⁸ Galandauer J., František kníže Thun, s. 157.

¹⁴⁹ Rutkowski E., Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, s. 560-561.

¹⁵⁰ Höbelt, L., Kornblume und Kaiseradler, s. 171.

začali objavovať trhliny aj v radoch Liberálnej strany a definitívny rozklad nastal po návrhu Kálmána Tiszu ml. aby bol aj v prípade neprijatia rozpočtového a vyrovnávacieho provizória na nasledujúci rok uhorským snemom zachovaný status quo. Vládna strana po odchodoch poslancov stratila na sneme väčšinu a ani dvojmesačné vyjednávanie Bánffyho s opozíciou neprinieslo riešenie. Bánffy tak bol nútený 14. februára 1899 odstúpiť.

Rokovania medzi vládami Thuna a Szélla

Nástup vlády K. Szélla

Koncom februára 1899 sa novým uhorským ministerským predsedom stal Kálmán Széll. Podarilo sa mu znovuzískať podporu odídcov a vyjednal kompromis s opozíciou, takzvanú Széllovu formulku, vďaka čomu sa mu konečne podarilo presadiť schválenie provizória. Jadrom formulky bolo, že sa uskutoční ďalší pokus o uzatvorenie riadneho vyrovnania schváleného oboma parlamentmi, ak by to však nebolo možné, vecné ustanovenia zmluvy o colnom a obchodnom spolku by naďalej platili ako samostatné uhorské opatrenie do konca roku 1903, nanajvýš 1904.¹⁵¹ Na rozdiel od pôvodnej Bánffyho formulácie z leta predošlého roku nebolo zaručené trvanie colnej jednoty aj po tomto dátume. Uhorská opozícia si okrem toho vymohla do znenia uhorskej verzie provizória zmienku o nastúpení právneho stavu samostatnosti ich colného obvodu.¹⁵² Išlo skôr o tradičné slovičkárnenie zo strany Uhorska, než o reálnu hrozbu rozluky – na stave záležitostí medzi časťami ríše sa nič nezmenilo. Kaizl a Dipauli sa voči Széllovým vyjadreniam prirodzene protestovali¹⁵³.

Dohody – dlhodobé vyrovnanie prostredníctvom §14

Od mája prebiehalo ďalšie kolo jednaní, tentoraz medzi vládami Szélla a Thuna. Ukončené bolo v júli. Uhorsku bol uznaný stav samostatného colného obvodu a tak bol colný a obchodný spolok nahradený spojenectvom. Reálna colná jednota ostala prirodzene zachovaná. Ako v prípade predošlých provizórií, technické prevedenie dohôd bolo zabezpečené v oboch častiach ríše samostatnými zákonnými úpravami s rovnakým obsahom. Vecne sa až na malé detaily zhodovali s pôvodnými dohodami medzi Badenim a Bánffym. Platnosť bola obmedzená rokom 1907 ak by sa medzitým neprijalo štandardné vyrovnanie, o ktorom sa malo začať jednať najneskôr v priebehu roku 1901. Ak by nebolo prijaté do konca roku 1903, tak žiadna obchodná zmluva nesmela byť uzatvorená na obdobie po 31. decembra 1907.¹⁵⁴ Podobne bola uznaná nutnosť jednať o novom colnom sadzovníku. Platné obchodné zmluvy mohli byť vypovedané do konca r. 1903 na žiadosť ktorejkoľvek polovice. Nové zmluvy by boli

---

¹⁵¹ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 406.

¹⁵² Tamže, s. 407.

¹⁵³ Rutkowski E., Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, s. 641.

¹⁵⁴ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 409.

uzatvárané v mene oboch štátov. Privilégium národnej banky bolo predĺžené až do r. 1910, v prípade, že by nedošlo k uzavretiu nového vyrovnania tak len do konca r. 1907.¹⁵⁵ Uhorská vláda pristúpila na zvýšenie kvóty približne na úroveň 65:35. O konečnom pomere sa však ešte mali poradiť kvótové deputácie.

V Uhorsku bolo nové vyrovnanie prijaté snemom 26. júla 1899 ako čl. XXX, v Predlitavsku potom nasledovalo postupné zavádzanie s využitím §14.¹⁵⁶ Prvá skupina v júli obsahujúca okrem iného zvýšenie dane z cukru vyvolala búrlivé protesty proti vláde a hlavne ministrovi financií Kaizlovi. Problematický bol ako fakt samotného zvýšenia, tak využitie §14 označované všeobecne za protiústavné. Druhá, hlavná, časť nasledovala v septembri a napokon prevody spotrebných daní až koncom decembra potom ako panovník stanovil kvótu. Tým bola jednota medzi týmito položkami nastolená už v samotnom počiatku jednaní a niekoľkokrát v ich priebehu zlikvidovaná, predsa udržaná. Uhorsku sa podarilo presadiť spojenie vyrovnania a obchodných zmlúv, aj keď hrozba prípadného konca colnej jednoty bola podľa júlových dohôd odsunutá až na r. 1907. Széllova formulka bola de facto odmietnutá, aj keď uhorská opozícia naďalej trvala na tom, že v prípade neobnovenia colného a obchodného spolku by jednota skončila už po r. 1903.¹⁵⁷

Pokiaľ ide o samotnú Thunovu vládu, jej postavenie sa v priebehu roku 1899 stávalo postupne neudržateľné. Napriek pôvodným sľubom o návrate k usporiadaným parlamentným pomerom vydával dovtedy nevídaný počet nariadení podľa §14. Pomer k majorite ostával naďalej problematický, na druhej strane sa nemecké strany (s vylúčením klerikálov a všemcov) sa 19. mája 1899 uzniesli na minimálnych požiadavkách publikovaných ako tzv. svätodušný program.¹⁵⁸ Okrem iného požadovali zavedenie názvu oficiálneho Rakúska pre Predlitavsko, odvolanie všetkých dovtedajších jazykových nariadení, uznanie nemčiny ako všeobecného sprostredkovacieho jazyka, ochranu tradičného postavenia Nemcov v ríši, úpravu vo vzťahoch s Uhorskom a zachovanie spojenectva s Nemeckom. Thun tieto požiadavky opakovanne ostro odmietol¹⁵⁹, čím definitívne padla nádej na dohodu s Nemcami.

---

¹⁵⁵ Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 409.

¹⁵⁶ Tamže, s. 410.

¹⁵⁷ Tamže, s. 413.

¹⁵⁸ Urban O., Česká společnost 1848-1918, s. 471.

¹⁵⁹ Galandauer J., František kníže Thun, s. 175-176.

Problematické boli aj vzťahy Nemecka k Thunovej vláde.¹⁶⁰ Taktiež bolo do konca roka nutné zvoliť delegácie, kolovali však dohady, že by sa mohla uskutočniť obštrukcia aj proti voľbám. Koncom augusta tak Thun definitívne stratil dôveru koruny a jeho nahradenie bolo len otázkou času. V úrade ho držala, tak ako kedysi Badeniho, už len nutnosť dokončiť vyrovnanie. Čakalo sa ešte na generálne zhromaždenie cedulovej banky naplánované na 19. septembra, ktoré sa malo vyjadriť k bankovým predlohám z vyrovnania.¹⁶¹ Po zverejnení príslušných častí vyrovnania tak Thun podal 23. septembra demisiu.

---

¹⁶⁰ Tamže, s. 162-165.

¹⁶¹ Rutkowski E., Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie, s. 736.

Vyrovnanie za prechodných kabinetov Claryho-Aldringena a Witteka

Demisia Thunovho kabinetu bola prijatá 2. októbra 1899, nahradila ho vláda pod vedením dovtedajšieho štajerského miestodržiteľa Manfreda Claryho-Aldringena. Jej charakter bol vyslovene prechodný, pre jej zloženie ju nazývali aj kabinetom sekčných šéfov. Ministerský predseda na rozdiel od predchodcov nezastával post ministra vnútra, ten patril Ernestovi Koerberovi, o ktorom sa nahlas uvažovalo ako o ďalšom premiérovi. Vláda mala predovšetkým upokojiť situáciu a zrušením jazykových nariadení pripraviť pôdu pre nasledujúci kabinet.

Pokiaľ ide o postoje politických strán nachádzal sa Claryho kabinet v podobnom postavení ako pred dvoma rokmi Gautschova vláda. Zrušenie jazykových nariadení sľubovalo otvorené nepriateľstvo zo strany mladočechov a prinajmenšom nedôveru stále existujúcej väčšiny, na druhej strane nemecké strany ho považovali za samozrejmé napravenie krívd, ktoré ich ale nezaväzovalo k podpore.

Vyrovnanie bolo aj v tomto období použité ako nástroj na riešenie konfliktov v jazykovej otázke a dosiahnutie demisie neoblúbenej vlády, tentoraz zo strany majority. Po oktrojoch Thunovej vlády z júla a septembra ešte ostávalo uzákoniť prevody nepriamych daní a novú kvótu. Keďže sa ministerský predseda pri debatách ohľadne prípustnosti využívania §14 vyjadril, že ho odmieta používať, stačilo tieto zvyšky vyrovnania blokovat' do konca decembra. Aj keď poľský klub a katolícka ľudová strana odmietali mladočeskú obštrukciu voči vyrovnaniu, sami ho nemali šancu presadiť voči odporu Čechov a nezájmu Nemcov. Po troch mesiacoch bezvýsledných jednaní bola 20. decembra ríšska rada uzatvorená a nasledujúci deň podal Clary-Aldringen demisiu. Na celý mesiac ho až do vytvorenia nového Koerberovho kabinetu nahradila vláda Heinricha Witteka, dovtedajšieho ministra železníc, ktorý voči používaniu §14 výhrady nemal. Krátko pred koncom roka tak boli vydané aj zvyšné cisárske nariadenia o zavedení prevodov nepriamych daní a o novej kvóte. Deputácie sa s prispením vlád síce dohodli na novom pomere 65,6:34,4, z vyššie uvedených dôvodov ale k prijatiu ríšskou radou neprišlo.¹⁶² Tento pomer bol potom postupne predlžovaný cisárskymi rozhodnutiami až do nového vyrovnaní v roku 1907.

---

¹⁶² Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s.417

7. Záver

Provizórium z konca roku 1899 napokon platilo až do roku 1907, keďže sa ani v nasledujúcich rokoch nepodarilo uzatvoriť riadne vyrovnanie. Vlády síce podľa dohody pristúpili k ďalšiemu kolu rokovaní, ktoré boli po zásahu panovníka v samom závere roku 1902 úspešne ukončené¹⁶³, ale podobne ako v predošlých prípadoch vplyvom ďalších udalostí neprešlo vyrovnanie cez parlamenty. V ríšskej rade mali stále prednosť jazykové otázky a národnostné spory, pozornosť uhorských politikov sa zase obrátila k armádnym záležitostiam.

Desaťročie 1897 - 1907 bolo obdobím vážnej krízy Rakúsko-Uhorska kedy sa pre dlhodobé spory prebiehajúce na rôznych úrovniach začala častejšie skloňovať aj možnosť rozpadu ríše. Hospodárske vyrovnanie síce ostalo tak trochu v úzadí populárnejších sporov, ale jeho vplyv rozhodne nemožno podceňovať. Práve potreba získať stabilnú parlamentnú väčšinu pre vyrovnanie a ďalšie dôležité zákony viedli Badeniho k pokusom o spoluprácu s mladočechmi ústiacim vo vydanie kontroverzných jazykových nariadení. V ďalšej fáze zase nutnosť urýchlene uzatvoriť hospodárske vyrovnanie a obmedzené prostriedky, ktorými to bolo možné dosiahnuť zvyšovali tlak na vlády na oboch stranách Litavy a ďalej tak sťažovali ich pozíciu. Vyrovnanie, respektíve jeho blokovanie, sa stalo účinným nástrojom v rukách opozície, nech už sa v nej aktuálne nachádzal ktokoľvek.

Hospodárske vyrovnanie prirodzene malo mnoho kritikov na oboch stranách Litavy. Či už sa jednalo o rakúskych roľníkov nespokojných s prílevom lacnej východnej produkcie, uhorských priemyselníkov čeliacich naopak tvrdej konkurencii vyspelejšej časti, či ich predlitavských kolegov bojujúcich s obmedzeniami a nepríjemnosťami pri vývoze do Uhorska, v hospodárskych kruhoch, každý mal voči vyrovnaníu námietky. Podobne sa o vyrovnaní diskutovalo v politike v rovine prostého nesúhlasu s dualistickým systémom, obavami o ohrození jednoty ríše, prípadne ako záťaž, ktorej sa je nutné zbaviť na ceste k plnej samostatnosti. Je nutné vziať v úvahu, že tieto hlasy verejnosti sa ozývali počas celej existencie Rakúsko-Uhorska. Mohli byť použité ako argument pre nutnosť zmien či ako zbraň pri vyjednávaní konkrétnych výhod, ale na základnú otázku či sa vyrovnanie uzatvorí, alebo nie nemali vplyv.

---

¹⁶³ Obsahovo sa prakticky zhodovala s pôvodnými dohodami Badeniho s Bánffym a už platným Thun-Széllovým vyrovnaním. Fiedler F., Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, s. 452 an.

Na parlamentnej pôde mala táto agitácia prirodzene väčšiu váhu, no tu zase vstupovali do hry miestne špecifiká. V Predlitavsku bolo možné, napriek všeobecnému názoru o jeho nevýhodnosti, podporu vyrovnaní získať inými ústupkami voči politickým stranám. Tak sa udialo v predošlých prípadoch a dlho sa zdalo, že sa to podarí aj pri štvrtom vyrovnaní – napokon Badenimu sa podarilo dosiahnuť, že zaň hlasovali aj jeho dovtedajší hlasní odporcovia z mladočeskej strany a jeden z nich (Kaizl) ho napokon sám ako minister financií hájil. Novinka spočívala v tom, že táto akcia ústiaca vo vydaní jazykových nariadení vyvolala búrlivú reakciu Nemcov, ktorá zlikvidovala akúkoľvek nádej na parlamentné prerokovanie hospodárskeho vyrovnaní. Vyrovnanie, akokoľvek kritizované by samo o sebe sotva stačilo na vyvolanie tak rozsiahlej obštrukcie.

V Uhorsku zase mala vláda vďaka volebnému systému výbornú pozíciu a mierne nadnesene možno povedať, že opozičné výhrady musela akceptovať len do miery do akej chcela. Od pádu Tiszovej vlády síce došlo k výraznému zhoršeniu, ale ešte aj Bánffy mal v priebehu roku 1897 dobré možnosti na presadenie vyrovnaní. Netreba zabúdať, že za provizorium na rok 1898 hlasovala aj časť opozície, ktorá si priala modifikáciu, nie likvidáciu systému z roku 1867. Jeho pád v nasledujúcom roku spôsobili hromadiace sa osobné prešľapy a tiež nikam nevedúci vývoj v Predlitavsku. Podobne aj v Uhorsku vypukla obštrukcia voči rozpočtu a provizoriu hospodárskeho vyrovnaní, ktoré ale na rozdiel od kolegu na druhej strane Litavy nemohol riešiť nariadeniami panovníka.

Pokiaľ ide o otázku colnej rozluky, je ťažké vynášať určité sudy. Obe strany si uvedomovali výhodnosť jednotného colného územia, zvlášť v období kedy boli colné bariéry a tarifné „vojny“ mimoriadne rozšírené. Je pravda, že kroky uhorskej vlády nemohli vzbudzovať prílišnú dôveru na druhej strane Litavy. Predovšetkým Bánffyho neochota jasne sa vyjadriť spôsobila značné držanie v kvótovej otázke a nutnosť na jeseň 1896 namiesto prijatia nového vyrovnaní vypovedať staré. Bánffy sa tiež neváhal vyjadrovať k otázkam vnútornej predlitavskej politiky a na svojich kolegov, predovšetkým Thuna, tlačil aby sa dohodli s nespokojencami na ríšskej rade. V lete 1898 zase usporiadala vláda anketu medzi hospodárskymi odborníkmi o samostatnom colnom území a za najväčšie vyjadrenie zo strany predsedov uhorských vlád možno označiť Széllovu formulku z počiatku nasledujúceho roku – tu už bol jasne naznačený možný koniec colnej jednoty.

Na druhej strane je nutné povedať, že všetky prípravy na rozluky a vytvorenie vlastného colného územia ostali v rovine slov – určených predovšetkým domácej opozícii. Reálne kroky Bánffyho vlády však naopak smerovali k udržaniu colnej jednoty, aj keď prirodzene za trochu iných podmienok než si predstavovali ich predlitavskí kolegovia. Súhlasila s vynaliezavým výkladom článku XII/1867 uplatnenom pri prvom provizóriu umožňujúcim predĺžiť colný spolok aj bez súhlasu ríšskej rady. Rovnako tak vláda udržiavala status quo aj napriek chýbajúcemu vyrovnaniu na začiatku rokov 1898 (niekoľko dní) a 1899 (takmer tri mesiace). Széllova formulka neobstála v rokovaniach s predlitavskou vládou a bola opustená, aj keď sa na ňu opozícia ešte niekoľko rokov neúspešne odvolávala. Nemožno teda súhlasiť s obavami častými v dobových predlitavských spisoch, že by sa zo strany Uhorska jednalo o cielené snahy o rozbitie colnej jednoty buď ihneď, alebo začiatkom 20. storočia. Napokon je ťažké si predstaviť, že by sa jeden z ministerských predsedov, priamo zodpovedný panovníkovi, rozhodol otvorene ukončiť colnú jednotu a ohroziť tak celkovú jednotu jeho ríše.

8. Zoznam prameňov a literatúry

Vydané pramene

Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, 1870-1918

Rutkowski Ernst, Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie : unter besonderer Berücksichtigung des böhmisch-mährischen Raumes, München 1991

Somogyi Éva, Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der österreichisch-ungarischen Monarchie 1896-1907, Budapest 1991

Sněm království Českého, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1895skc/index.htm> (6. 5. 2014)

Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates

Literatúra

Baernreither, Joseph M., Der Verfall des Habsburgerreiches und die Deutschen : Fragmente eines politischen Tagebuches 1897-1917; hrsg. v. Oskar Mitis, Wien 1938

Biliński Leon, Wspomnienia i dokumenty, Warszawa 1924

Brusatti, Alois (Hg.), Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band I : Die wirtschaftliche Entwicklung, Wien 1973

Fiedler, František, Rakousko-Uherská vyrovnání po roce 1878, 1903

Galandauer, Jan, František kníže Thun, Praha-Litomyšl 2007

Gottas, Friedrich, Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus : Studien zur Tisza-Ära (1875-1890), Wien 1976

Hasiba, Gernot D. Das Notverordnungsrecht in Österreich (1814-1917) : Notwendigkeit und Missbrauch eines "Staatserhaltenden Instrumentes", Wien 1985

Hasslinger, Peter, Hundert Jahre Nachbarschaft : die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn : 1895-1994, Frankfurt am Main 1996

Höbelt, Lothar, Höbelt, L., Kornblume und Kaiseradler : die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1912, Wien-München, 1993

Kaizl, Josef, Vyrovnání s Uhry r. 1867-1877, 1886

Kaizl Josef, Z mého života. III., Od vstupu Kaizlova do Národní strany svobodomyšlné až do jeho smrti ; vydal Zdeněk V. Tobolka, Praha 1914

Kolmer, Gustav, Parlament und Verfassung im Österreich, Bd. 1-8, Wien-Leipzig 1902-1914

Kontler, László, Dějiny Maďarska, Praha 2001

Łazuga, Waldemar, "Rządy polskie" w Austrii: gabinet Kazimierzą hr. Badeniego 1895-1897, Poznań 1991

Pražák, Richard, Dějiny Maďarska, Brno 1993

Rumpler, Helmut, Urbanitsch, Peter (Hgg.), Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band VII: Verfassung und Parlamentarismus. 1. Teilband: Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften, Wien 2000

Rieger, Bohuš, O rakousko-uherském vyrovnání r. 1867 s přehledem vývoje do r. 1899 / dle přednášky v České společnosti národohospodářské dne 29. října 1902 podává Bohuš Rieger

Schmied-Kowarzik, Anatol, Unteilbar und untrennbar? Die Verhandlungen zwischen Cisleithanien und Ungarn zum gescheiterten Wirtschaftsausgleich 1897, Innsbruck-Wien-Bozen 2010

Sutter, Berthold, Ausgleichsverhandlungen, in: Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 : seine Grundlagen und Auswirkungen, München 1968

Sutter, Berthold, Die Badenischen Sprachverordnungen von 1897, 2 Bd., Graz-Köln 1960-1965

Urban, Otto, Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

Tobolka, Zdeněk V. (red.), Česká politika. Díl druhý, část první., Ústava mocnářství Rakousko-Uherského, Praha 1907